

פתיחת המאירי לחבורו

בית הבחירה

אמר מנחם בן שלמה לבית מאיר י"א. אמר נעים זמירותי, עבדך אני הבינני ואדעה עדותיך עת לעשות לה' הפרו תורתך. כבר התבאר על פי מפרשים במלת עדות שהיא אמנם תנשא על המצות שהם עדות למקיימיהן על מעלת ממציאם ר"ל המצות הבאות להעיד לנו על דברים נכבדים יתלו בהם פנות הדת ויסודות האמונה, יכחישו הכופרים מציאות כונתם ויחייבו עלינו בהאמין שכלנו בהם הרחקות עצומות וחזקות. כמו שתאמר על דרך משל מצות השבת ומצות תפילין. על מה שנודע מציאות השבת שבאה להעיד על אמונת החדוש, כאמרו מאמר מפורסם: כי ששת ימים עשה ה' וכו' על כן בדרך וכו'. וכן התפילין בקצת חלקי הענינים הנכללים בהם באו להעיד על ענין יציאת מצרים, שהוא היסוד הגדול באמונת שני הטבעים, והיות השם יתברך גומל לטובים ומעניש לממרים.

וכבר ידעת על המתנגדים אליו, ר"ל ההולכים בכל אמונתם אחר המופתים וההקשים העיוניים, שהם יחייבו עלינו הרחקות בקצת האמונות אשר מכללם אלו הנזכרות הנה על צד המשל, לא יראה תכלית שלילת אלו ההרחקות לכל הבא רק ליחידים עובדיהם העומדים בבית ה' בלילות, והוא מאמר אנשי כנסת הגדולה על זאת המצוה: מענגיה כבוד ינחלה, טועמיה חיים זכו. ראה והתבונן שעם היותו שיחס הכבוד למענגיה ר"ל למקיימים אותה קיום תורני, ייחס החיים הנצחיים לטועמים אותה, ר"ל שעם היותם מקיימים המצוה קיום תורני יטעימו ענינם בשכלם, והשיגה יד תבונתם תכלית אמונת הממציאה, ותכל תלוות כל חולק, וישביתו שאור כל הרחקה מספקת מחורי לבבם.

ואולם בעל המאמר אשר החלוננו בדבריו להיותו נכסף ומשתוקק לידיעת דרכי השם ולהיותו מטועמיהן, היה מבקש עזר אלהי לידיעת אלו הענינים, והוא אמרו הנה, עבדך אני הבינני ואדעה עדותיך. והוא אמרו ג"כ בזה המזמור בעצמו: טוב טעם ודעת למדני כי במצותיך האמנתי, ובאה הנה מלת כי במקום אעפ"י, כלומר שכבר האמנתי במצותיך ואני מקיים אותם מצד האמונה, ויספיק לי זה על צד קיום התורה, שאי אפשר להיות המבוקש אצלו נודע לכלל העם, ועם שכלם זה עמד להם הבטחון בתשועת נפשם מיד שונא בקיום דרכי התורה ונתיבותיה, והוא אמרם ו"ל: ארור אשר לא יקים את דברי התורה, אלו נאמר ארור אשר לא ילמד את דברי התורה לא היתה באדם תקומה, כיוצא בדבר אתה אומר עץ חיים היא למחזיקים בה, אלו נאמר לעמלים בה לא היתה לבני אדם תקומה. וכן אמרו: שכל טוב לכל עושיהם, ללומדיהם לא נאמר אלא לכל עושיהם. רצה בכל זה שקיום המצות עם היות כונת עושיהן לעבודת בוראם הוא ממה שיספיק להמן ולכלל העם, אלא שראוי ליחידים לבא עד תכלית מה שאפשר לשכל האנושי להשיגו. והוא אמרו כי במצותיך האמנתי, כלומר אע"פ שבמצותיך האמנתי וקיימתי התורה קיום תורני אני מבקש להודיעני טוב טעם ודעת בהן, לא להיותי מספקס בעדות המעידים, ר"ל אלו המצות. שכבר האמנתי בהם ואיני תולה אמנותי בחקירת אלו

- | | | | |
|-----------------------|----------------|-----------------------|------------------------|
| 1 תהלים קיט קכחיקכו. | 2 שמות כ יא. | 3 תהלים קיט סו. | 4 ויקרא רבה |
| פרשה כה א. | 5 דברים כו כו. | 6 משלי ג יח. | 7 ברכות יז א בס"א וכו' |
| בילקוט תהלים רמז תתע. | 8 תהלים קיא י. | 9 כנראה צ"ל "אמונתי". | |

הדברים, עד שאם ימצא לי היקש עיוני שאאמין או שאכחיש בהמצא סותרו, שזה אמנם כפירה ויציאה מן הדת לגמרי. והוא אצלי אמרו¹⁰ אורח חיים מן תפלת נעו מעגלותיה לא תדע, ר"ל אורח חיים והוא קיום דרכי התורה והמצוות שהם בוראי אורח ונתיב להתהלך לפני ה' בארצות החיים, אם תחפש באמונתם המדות והמשקלות ולא תאמין בהם רק מה שישקלוהו מאזני השכל במופתים ובהקשים עיוניים, תבא מזה לידי עבירה אולי תגיע ממנו לידי כפירה, כי מעגלות אלו הענינים נעים ובורחים מן השכל ולא יושגו רק לרודפים אחריהם רדיפה תמידית באין הספק.

ועל זה ג"כ רמז לדעתי אמרו בספר קהלת¹¹ טובה חכמה מכלי קרב, ואמר¹² יקר מחכמה ומכבוד סכלות מעט.

וכבר ידעת שהוא ע"ה כיון בזה הספר לדבר על השגת הדברים העיוניים מדרך מחקר ומצד התיילד מזה עבודות רבות כמו שכתבנו. אמר¹¹ טובה חכמה מכלי קרב, קרא החכמה ידיעת האמתות מצד התכלית, ר"ל הנבואה והקבלה, שזה טוב מדיעתם דרך חקירה ומשא ומתן ובחינת הדבר מצד סותרו, והוא שקרא כלי קרב. ואמר¹² יקר מחכמה וכו', כלומר מענין החכמה והכבוד והוא השגת התכלית מה יקר בו סכלות מעט, ר"ל העדר ידיעת החקירה והדברים המבלבלים והתושבים לסתור מופתי האמתות, וקראו מעט מצד איכותו ואם הוא רב מנשוא מצד כמותו, והוא שאמר¹³ ג"כ אל יקנא לבך בחטאים כי אם ביראת וכו', וקרא חטאים הבלתי משיגים אל כונתם, על דרך¹⁴ אני ובני שלמה חטאים.

או נפרש על אמרו טובה חכמה וכו' הפך הדברים, והוא ששבח הידיעה מדרך המחקר כי היא הידיעה הנבחנת והאמתית, ואמר על זה טובה חכמה כשהיא באה מכלי קרב, וכן מן החכמה והכבוד יקר בעניניהם סכלות מעט בתחלה עד שיתבאר עניניהם למשכיל מדרך המחקר ויבחן בו האמת מן השקר, ובלבד כשכבר נתקעה אמונה ישרה בלבו מבלי שיוכלו מופתים כוזבים או הטעאות להטותו מני דרך על הדרך שכתבנו, ולהיותו ע"ה נכסף להיותו מזה הכת היה מבקש זה להיות זאת הידיעה תכלית אחרון לכל מבקש שלמות. והוא אצלי גם כן אמרו במקום אחר¹⁵: עדות ה' נאמנה מחכימת פתי, כלומר עדות השם יתברך נאמנה ראוי להאמין בה באין חקירות ובדיקות, אבל אחר האמונה ראוי להתחכם בעניניה, ובזאת החקירה ישלמו שלמות תכליתי במצאם מצד העיון הדברים הבלתי מושגים למתנגדים, בהעביר גם עליהם כוס ההרחקות והספקות ואולי יותר עצומות ויותר חזקות, וכל שכן שימצאו עם זה שלמות החקירה בשאר הפנות המושגות גם למתנגדים במציאותו יתברך ואחדותו והעדר כל גשמות ממנו, אבל עם ידיעת זה ישאר שכלם פתי ונסכל מן החלק הנזכר עד ישכילו זאת יבינו לאחריתה. וזהו אצלי סמכו מחכימת פתי למלת נאמנה, ואמר מלת פתי על היות הרמז פתי ונסכל בקצת החלקים עד יערה עליו רוח ממרום.

וממה שרומה לזה אצלי הוא אמרו¹⁶ תורת ה' תמימה על מה שסמך לזה ענין רומז בו על תכונת הגלגלים, ר"ל שבעה כוכבי לכת היות השמש באמצע, באמרו¹⁷: לשמש שם אוהל בהם, והוא דבר נבוכו בו גדולי החכמים עד היום, ואמר שנתגלה לו זה דרך קבלה ועדות ברורה ונאמנה מפי התורה, כמו שנרמז בתכונת כלי הקדש, אע"פ שנעלם זה ממנו אולי מצד העיון, והפליג על זה בשבח התורה איך היא תמימה, ר"ל שלמה ומוציאה לאור כל תעלומה, ושימצאו בה דרך עדות כל נגלה וכל נסתר. ועל דרך הפשט עוד אצלי

10 משלי ה.ו. 11 קהלת ט.יח. 12 שם י.א. 13 משלי כג.י. 14 מלכים
א.א.כא. 15 תהלים יט.ה. 16 שם ה. 17 תורת כהנים קדושים פרשה ב.

באלו הפסוקים באור נאה, והעירני בביאורם מה שראיתי להרבה מן המפרשים טרחו בהם והאריכו בהם אריכות רב בדברים חלושים אין כח בשכל לקבלם בשום פנים. ואצלי בביאורם, שדוד ע"ה רצה להפליג במעלת התורה ולהשפיל שאר הדברים העולמיים, אף בהיותם במדרגה גבוהה אצל בני העולם, נכבד כל אחד מחלקיה בקלון שאר הדברים המתדמים לחלקים ההם כמו שנבאר. ודבר תחלה על כלל התורה והוא אמרו ¹⁵ תורת ה' תמימה משיבת נפש, וזה אצלי ממה שכבר נודע שהתורה ספר רפואות לכל חולי הנפש, וכאשר יקרה לחולה הגוף יחקור הרופא על ענינו ויתנהג על פי מאמרו, וכאשר לא ימצא שם רופא יעיין הוא בעצמו בספרי הרפואה לפי שכלו, ויתרפא כפי כחו מפי סופרים או מפי ספרים. כן יקרה לחולה הנפש, ברצות ה' דרכיו להיותו רוצה ברפואת נפשו, יחקור החכם על ענינו ויתנהג על פי מדותיו הנמסרות לו ממנו, ואם לא ימצא חכם יורה משפט הרפואה, לקוח את ספר התורה ויתמיד בעיונו ורפא לו מכל נגע ומכל מדוה, ולא תמצא מדה מגונה באדם הן מצד נפשו הן מצד חמרו שלא ימצאו מתגדיה ורפואותיה בתורה.

כמו שתאמר – על דרך משל, היות זה הרמוז חולה בחולי חמדת הממון והכילות לאמץ את לבבו ולקפוץ את ידיו, הנה בראותו מצות התרומות, והמעשרות, והצדקות, ומתנות העניים, וכל הדברים הנמשכים אל זה, ויתמיד בזאת ההנהגה, יתרפא בלא ספק. וכן אם יחלה חולי הכעס ובקשת הנקמה, בראותו אזהרת שנאת האחים, ומיני הנקימה והנטירה, ואזהרת הרציחות וההכאות, ואף הקלאת האדם אפילו שלא בפניו, כמו שנרמז ¹⁷ בענין לא תקלל חרש ¹⁸. ויתבונן באלו האזהרות ובמה שנמשך אליהן, ויתמיד באלו ההנהגות, יתרפא בלא ספק. וכן אם יחלה חולי העזות ושנאת התוכחות, בראותו מצות כבוד המנהיגים והחכמים והזקנים והאבות ויראתו אותם, והיותו גוהר ובלתי סור ממצותם ימין ושמאל, והמצות הנמשכים אל אלו הענינים, ויתמיד בהם, יתרפא בלא ספק. וכן בשאר המדות כלם אחת מהנה לא נעדרה, וכבר ידעת שהמדות הרעות אשר אלו שהזכרנו מכללם הם חומר העברות ושורש העונות, כמו שכבר ביארנו כל זה בארוכה בילדותנו בחבור התשובה ¹⁹.

ואמר על זה תורת ה' תמימה משיבת נפש, כלומר אעפ"י שייחסנו ערך התורה אצל הנפש לערך מלאכת הרפואה אצל הגוף, אין ביניהם דמיון גמור ויחס אמיתי, וזה שמלאכת הרפואה לא תרפא החללים בדברים ערבים לחושים, וכל שכן החללים החזקים שלא תרפאם רק בכבדות והוצאות גדולות ובסמים חזקים ומי המרים המאררים ילאה הגוף לסבלם, ואע"פ שמטוב הנהגת מלאכת הרפואה שכל זמן שיוכל הרופא לרפא בדברים מזוניים לא ישתדל לרפאו בדברים רפואיים, מכל מקום כל זמן שיהיה החולי מתחזק עד שאין כח במזונות לרפאו הוא צריך שישתדל לרפאו בדברים הרפואיים, ואע"פ שעדיין הוא צריך להשתדל ברפואתו על היותר נקל שבדברים הרפואיים כמו המרקחות והמשקים, מכל מקום אם התחזק החולי עד שלא ינום ולא יהפוך ערפו מפני אלו הדברים, צריך שישתדל על כל פנים אחר הרפואות החזקות והמים המרים והמשקים המשלשלים והסמים הממיתים לאנשים הבריאים. אבל התורה בתמימות ובדבר נקל ערב לנפש ומתוק לגוף תרפא לכל חלי הנפש, גם החזקים שבהם, עד שהנפש שכבר אבדה לחזק חליה יחיה דברי התורה וישיבה ממות לחיים, והוא אמרו משיבת נפש, הכונה בזה שעם היותה תמימה ובלתי מכבדת ועומסת עול, כמו שנודע היות כונת התורה ברוב נתיבותיה להקל טרחים ולפרוק כמה עולים, כמו שנודע למי שראה או שידע דרכי האמונות הקדומות ועול סבלות גוחליהם, עם כל זה היא משיבת הנפש ממות לחיים.

15 ויקרא יט ד. 19 ח"א מאמר א פרק ד.

והוא אצלי גם כן מאמר הבן הקם תחת אביו, ר"ל שלמה ע"ה, באמרו²⁰ עץ חיים היא למחזיקים בה ותומכיה מאושר דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום. אמר שהיא עץ החיים ובה לבד ימצאו החיים הנצחיים, ועם כל זה דרכיה נעימים וערבים לכל רואיהם, וינחל המקיים את דבריה חיים באין מות, ויזכה לכל זאת הגדולה בהנהגה ערבה ומתוקה.

ואחר שדבר דוד ע"ה על שבחי התורה דרך כלל החל לדבר בפרטי התורה. וחלק פרטיה לשני חלקים. האחד, במצות השרשיות והיסודיות, והשני, במצות אשר תחתיהן. וחלק עוד חלק המצות השרשיות לשני חלקים, וכן וחלק השני לשני חלקים גם כן. החלק הראשון מן המין הראשון הוא המצות המיוחדות ביסודות האמונה, והם הנכללות בענין עדות ה'. והחלק השני מזה המין הוא גם כן במצות המיוחדות ביסודות האמונה, אבל שהם ממין אחר, והם הנכללות בענין מצות ה'²⁰. החלק השני מן המין השני הוא גם כן במצות אשר תחת היסודיות, אבל שהם ממין אחר, והם הנכללות בענין יראת ה'.

והחל בביאור ד' החלקים הנזכרים. ואמר, עדות ה' נאמנה מחכימת פתי. וזה שכבר ידעת במלת עדות שלא תפול בלשון רק בדבר שימצאו בו שני חלקי האפשר, ויצטרך האדם בחקרו אמתת הדבר לידע אי זה משני חלקי האפשר קרה לדבר ההוא, ולא יודע זה בהקש או במופת רק בעדות המעידים, וגם אחר שהעידו באחד מחלקי האפשר לא יאמנו דבריהם רק מצד עדותם, לא מצד הכרעת השכל על אחד מחלקיו יותר מן האחר, ולא עוד אלא שאפשר שיפול על עדותם צד מצדדי ההכחשה או ההזמה ולא תהיה עדותם נאמנה כל שכן שלא יתחכם הפתי בדבר שהעידו לו עליו אחר קבלו העדות יותר ממה שהתחכם עליו קודם שהעידו לו. אבל עדות השם נאמנה ומחכימת פתי. וקרא עדות חלק המצות השרשיות, שאלמלא עדותם היתה המכוון מהם אצלנו נוסל תחת האפשר, עד שעדות השם יתברך לנו בהם הכריחחנו להאמין אחד מחלקיו, ואל זאת הכונה נקראו אלו הדברים עדות, כי שאר פנות התורה הנודעות מצד המופת ולא יפלו תחת האפשר בשום פנים לא יתכן לקראם עדות כמציאותו יתברך ואחדותו והעדר כל גשמות ממנו.

וזה אצלי מאמר השלמים רבותינו²¹, באמרם על עשרת הדברות, שהיו בשני הלוחות חמש בלוח אחד וחמש בלוח שני. ואמרו על זה, אנכי כנגד לא תרצח. וזה ממה שידעת כי הענין הנרמז באנכי הוא מציאות ה', והכופר במציאותו יאמר עליו דרך²² כי הוא הרגו, כי ציור העדר המציאות יכנה בלשון על שם הריגה, כמו שאמרו באנשי דור הפלגה אשר בנו מגדל וראשו בשמים אך לא ראו את ה' נצב עליו וכפרו במציאות כל נבדל, ונאמר עליהם בדברי השלמים²³ שעשו ע"ז וחרב בידה כביכול כדי להרגו, כמו שכבר ביארנו זה בילדותנו בחבור התשובה²⁴. והוא אמרם שענין אנכי כנגד לא תרצח. והוא הענין שרמזנו עליו במס' ברכות בפ' אין עומדין²⁵ במה שאמרו שם ואולם חי אני²⁶ אמר לו הקב"ה למשה החייתיני בדברייך.

והשלימו המאמר לא יהיה כנגד לא תנאף, כי עבודת אלהים אחרים הוא נמשל בזנות, כי הזנות הוא התחלפות צורה עם מציאות הצורה המיוחדת לו לבדו, וכן אמונת השניות הוא בדומה לזה, וזהו לשון לא יהיה לך אלהים אחרים על פני²⁷, כלומר עם שאינך כופר במציאותי לא תשתף עמי דבר אחר לעבדו, וזה פשוט כבר אמר²⁸ חנו

20 מסלי ג יריח. 20 כאן יש חסרון ניכר בדברי רבינו בענין החלק הראשון מן המין

השני שהם בכלל. מקודי ה' ישרים משמחי לב, ועיין לתלן בדברי רבינו מה שכתב בח

21 פסיקתא רבתי כא יח, מכילתא יתרו, שמרר פס"ז ו. 22 נראה שחסר כאן "משל".

23 בראשית רבה פרשה לח ו. 23 "הא מאמר ב פ"ב. 24 לב א. 25 כסדר יד כא.

26 שמות כ ג, דברים ה ו. 27 דברים לא טז, וצ"ל "וזנח". 28 פסיקתא רבתי

אחרי אלהי נכר הארץ, וכן יעיד השכל כי הונות הוא התחלפות הצורה הנאותה אליו בורה ונכריה כמו שביארנו.

ואמר אחר כן לא תשא כנגד לא תגנב, שכל הגונב סופו ליטבע לשקר, או רמז למה שדרשו רבותינו³⁰ דרך צחות והערה בלא תשא מלשון משא, וכמו שאמרו שלא תהא מתעטף בטליתך והולך וגונב, שלא תהא מניח תפלין והולך ומרמה את הבריות, שזהו נשיאת שמו של הקב"ה לשוא, והוא כענין גנבה גנבת הלב, וגנבת הדעת של בריות כגנבת ממון, וכמו שאמרו בתלמוד המערב³¹ לא לך הימנית אלא לאלין דברישיך הימנית, ואמרו אחר זה זכור את יום השבת כנגד לא תענה ברעך עד שקר, ראה איך הודיעו במבואר למביניו סתריהם, שהדבר תרמו בענין השבת הוא נופל תחת גדר העדות, שהוא מזהיר המעיין שלא יעיד בזה עדות שקר בעינו, וכבר אמרו במדרש³² זה דודי זה רעי³³ אין רעי אלא הקב"ה שנאמר³⁴ רעך ורע אביך אל תעזוב.

וכבר את אביך כנגד לא תחמוד, כי החמדה הן חמדת ממון הן חמדת המשך אחר התאוות היא ראש לכל המדות המגונות והפחותות, וכבר ידעת שהבריות מולולות בכבוד האב לפחיתות הבן ולרוע מדותיו, כמו שאמרו ז"ל³⁵ ראיתם פלוני שלמד תורה וכו' אוי לו לאביו שגדלו וכו', והזהירו שיכבד את אביו בשלמות מדותיו וערכות הנהגותיו. ואחר שהתבאר היות השבת עם המצות הדומות לה כמו שרמזנו עליהם נכללות תחת גדר מלת העדות, אמר על זה שעדות זו נאמנה ומחכימת פתי, ר"ל שאעפ"י שלולי העדות כבר נפלה אמונת המכוון מהם אצלנו תחת האפשר, עם כל זה הגענו מן התקירה באלו הענינים שמירת העדות מנפול עליו צד מצדדי ההכחשה על אף כל מתנגד וכל מתפלסף, והו ענין מלת נאמנה, והוא הדבר שיתחכם הפתי על העדות, שזה אמנם צריך לחכמות גדולות ולהתמדת השכל בעיון, ובו אפשר שיתחכם על שמירת העדות בצדדי ההכחשה, ואולי יתחכם להפיל הרחקות יותר עצומות על החלק הסותר משני חלקי האפשר אע"פ שלא ימצא הסותר מכל וכל, שאלו היה זה לא היו נקראות עדות ונמצא העדות סבה להתחכמו בזה, כי לולי העדות כבר היה המכוון נופל בשכלנו תחת האפשר כמו שביארנו, ועל זה היתה הבקשה הנה להדריכו בזה המחקר דרך אמתית, והוא אמרו ואדעה עדותיך, ולזאת הסבה שבארנו בענין עדות והיות ענין השבת ורמזו בו תחתיו נראה לי שכיון ראשונן של גאונים במה שאומרים הצבור בערב שבת ויכולו מעומד³⁶, שהטעם מפני שהוא עדות שאנו מעידים מפי הקבלה שזוא יתברך ברא העולם, ואין עדות אלא מעומד כדכתיב³⁷ ועמדו שני האנשים.

ורמו אחר כן על מצות היסודות אשר ההקש האמנתם והמופת יכריחם במציאותו יתברך ואחרותו והדומים להם כמו שכתבנו, נאמר שהם ישרים, כלומר שאין מבוכה בענינם כלל, ואמונתם מוכרחת גם מצד העיון, וקראם ישרים על צד בלתי התמוטטם ונטותם אנה ואנה, כמו שיקרה לתנועה הישרה ההולכת למול הן למעלה הן למטה באשר יהיה שמה טבע המתנועעים ללכת לא יסבו בלכתן, ואם יכריחם מכריח לפעמים לשנות מקומם כמעט רגע בסור המכריע ישובו למקומם הטבעי אין דרך לגטות ימין ושמאל, והוא שקראם גם כן פקודים, וכבר ביאר זולתי שהוא נגזר ממלת פקדון, וכבר ידעת שהפקדון ראוי לעמוד בגנוי האדם צרור ומונח שלא לשלוח בו יד כלל כדי שימצא אותו בכל עד שיבוקש לו צרור ומונח כאשר הפקד אתו, כן אלו הענינים מונחים על צד בגנוי

פרשה כב ה, מדרש אנדה יתרו כ. 29 ירושלמי ברכות ס"ב ח"ג. 30 שו"ט פ"ח
31 שיר השירים ה טו. 32 משלי לו י. 33 יומא סו א. 34 וכ"כ
בטור רסח, ועיין במנהיג ח"י שבת שכתב בשם הרב ר' משה שגם בקידוש יש לומר בעמידה
והוא הרמב"ם כמשי"כ באבודרחת בשם אבן חירח. 35 דברים יט יו. 36 חגיגה סו א.

השכל לא יפול עליהם הספק בשום פנים, אבל ימצאם בכל עת על דרך אחת, ומתוך ישרם והעדר המבוכה בהאמנתם יחס עליהם שהם משמחי לב, וזה אמת, כי כל דבר הנודע על צד הבירור ולא יפול צד המבוכה או המחלוקת בידיעתם הוא ישמח לב החוקר שמחה יתירה ויתענג בו היודעו תענוג אמתי, הפך הדברים בהרבה מדיעות המתנגדים עלינו משאר הדתות הקדומות אשר יולד להם בחקירת אלו העינים מבוכות והרחקות עצומות שהם אמנם יכאיבו לב החוקר ויטרידוהו, כמו שידעת מן הקדומים היותם כופרים במציאות כל נבדל, כמו שנרמז באמונת דור הפלגה ואחרים באמונת השניות, כמו שרמזו באחר³⁷, שהוציא מגדר הדת מה שראה בעין שכלו להנתן כח וסבה אלהית למטטרון, כמו שרמזו במקומו³⁸, וכן בהרבה מן האמונות אשר בהיות תוכן ברורים נעלם מהם יתחייבו להם ספיקות ובלבולים יאדיבו לב החוקר וכאיבוחו.

ואפשר גם כן שגזר על אלו הפקודים שהם משמחי לב בהפך פקודי המלכים ומנהיגי המדינות, והראוי להקרא פקודים מעניניהם, לפי מה שפרשנו במלת פקודי שהיא רומזת על דבר נסתר הוא מה שהדמיון יצייר בעיניהם לפי הנכר מפעולותיהם, לא שיחוייב זה גם מצד הדמיון חיוב מוחלט, אבל יתבלבלו בני האדם בהם ויבארו ספריהם זה בכה וזה בכה ותגדל מבוכת ההמון על זה תמיד, כמאמר³⁹ ולב מלכים אין חקר, וזה סבת הכאבת לב כל חוקר בכל ידיעה, ועל זה הצד אמר הנה על פקודי ה' שהם משמחי לב, לסבת יושר ההשגה בחקירתם והגלות הדבר על אמתתו באין נטייה כלל.

ואולם תחמה איך הקדים בזכירת אלו שני החלקים את המאחר, והוא שבלי ספק היה לו להקדים חלק המצות היסודיות אשר ההקש יחייב מציאותם שהיא הידיעה הקודמת והיותר מבוארת. אבל תדע שזה דרך כל חכם להטעים תחלה הדבר שאינו ברור כל כך כדי להשקיע אמונתו בלבבות, על דרך אמרם ז"ל⁴⁰ בכבוד הקדימה תורה אב לאם ובמורא הקדימה אם לאב להפליג האזהרה במה שצריכה יותר. וכן נראה לי הטעם באמרו⁴¹ הודו על ארץ ושמים, שרמזו על השגחתו, והקדים בה ארץ לשמים להפליג באמונת השגחתו בתחתונים. והנה התורה התחילה דבריה בחדוש העולם ולא במציאותו יתברך ואחרותו, מצד שהחדוש והנמשך אחריו הוא יותר צריך פנות להם מקום בלבבות לקבלתו ולהאמנתו.

ורמז אחר כן על המין השני, והם המצות אשר הם תחת אלו השרשיות, ועל החלק הראשון ממנו הנכלל במצות ה', והוא חלק המצות הניתנות סדר והנהגה בין בני אדם בהעזר קצתם בקצתם, והמנע היקף קצתם מקצתם, וחייב ההנהגה בטוב המדות וההזהר מהפכן, ואמר על זאת שהיא ברה חכה, אין חשך בה ולא מבוכה, יודה בה כל משכיל מאין טענה ומחלוקת, ואמר על דרך הצחות מאירת עינים, מפני ששאר הבהירות מוסיקים לעין ובהירות זה החלק מאיר העינים. וקראם גם כן מאירת עינים, מפני שזה החלק מביא לחלקים הנכבדים אשר הזכרנו שהם תכלית הכונה. וכבר ידעת ששלמות המדות יקרא השלמות הראשון, ושלמות השכל יקרא השלמות האחרון, והראשון קודם בזמן וקודם בסבה לזה האחרון, ונמצא אם כן שזה החלק מן המצות יאיר נתיב לפני האדם לראות בו דרך מהלכו למקום המכוון, והוא המקום אשר אמר לו האלהים. וזה הענין רמזו ז"ל במדרשות⁴² באמרם מצוה בפני תורה כנר בפני חמה, והוא האמת.

ורמז אחר כן על החלק השני מזה המין, והם המצות אשר תחת השרשיות גם כן ונכללות במלת יראה, והוא חלק המצות שאין הטעם שלהם ברור, כאמרם ז"ל⁴³ על זה

37 בפרק ב' שם במשנה הראשונה ושם ציין רבינו לכאן. 38 משלי כה ג. 39 קידושין ל ב. מכילתא יתרו פרשה ת. 40 תחלים קמח יג. 41 בעין זה קהלת רבה ס"ז כג.

המין, דברים שאומות העולם משיבים עליהם ויצר הרע מקטרג בהם כענין אכילת חויר ולבישת כלאים, ומה שנמשך אל זה החלק ואלו המצות אמנם יתקיימו לנו מצד היראה כמקיים גזרת מלך, לא שיעזור השכל על זה, זולתו ליחידים אשר נגלו להם תעלומות סתרי מצות, וזה החלק ראוי באמת להקרא יראה, ויחס עליה שהיא טהורה ועומדת לעד, רצה באמרו שהיא טהורה היותה מטהרת הגוף עם העלם ענינה, והוא סבת עמדה לעד.

המשל בזה, אלו רופא אחד היה מנהיג אדם במרקחת במשקה ובמאכל והיה זה האדם מתנהג על פי הנהגתו ורואה ומכיר בעצמו על זאת ההנהגה שהיא תעמיד גופו בבריאות ובערבות ובתענוג יתמיד בודאי עצמו על זאת ההנהגה, ואם נעלם ממנו ענין הרכבת המרקחת ונסח המשקה והמאכל, ואלו ימצא בזאת ההנהגה הפך המכוון לא יתמיד בזאת ההנהגה, אבל יעזבנה לקצת זמן אחר שהגיע לו פחיתות ענינה בנסיון, ועל כיוצא בזה אמר הנה שזאת ההנהגה מטהרת הגוף ומונעת אותו מהיותו נמשך אחר חוקי המזוהמים ומדותיהם המכוערות, אשר עליהם נאמר ⁴³ כמעשה ארץ מצרים וכו', וכמעשה ארץ כנען וכו', ולא תקיא אתכם הארץ וכו' ⁴⁴, ואעפ"י שלא ידע המחזיק בזאת ההנהגה ענין ההנהגה וסבתה מכל מקום הוא מוצא עצמו בהתמידו בענינה נקי מכל סיג, ויבחן זה בהכירו החללא והזהמא הגמצאת בזולתו, מן הנמשכים אחר הדיעות והמעשים הנזכרים, ולזאת הסבה היא עומדת לעד, כמו שכל משכיל נמשך אחר מה שהוא מכיר שיועיל לו ואעפ"י שנעלם ממנו עצם הדבר המועיל, וכל שכן למי שידע עצם הדבר המועיל וסבת תיעלתו.

ואמר גם כן טהורה ועומדת לעד, על דרך הצחות כנגד יראת המלכים ומנהיגי המדינות שהאדם ירא מהם כמה פעמים באין חמס בכפיו לפי מה שיכיר בו שיחשוב עליו, או לפי מה שיראה שתצטרך עם מחשבתו עליה אמתלא כוזבת, ונמצאת יראתו בלתי טהורה ובלתי נקייה, והוא סבת בלתי עמדה לעד, וזה שממה שתפול יראתו לפעמים בחנם יחוייב העדרה מן המקום שהיה ראוי היותה שם, וזה שבמה שיוכל להתעלם ממנו מכל וכל עד שלא תפול עליו שום עדות ושום אמתלא לא ייראהו כלל גם במה שהיה ראוי לירא ממנו, ונמצא אם כן שאין יראתו על פני האדם מתמדת ועומדת לעד, אבל יראת השם לא תפול במה שאינו ראוי, ולא תסור מן הראוי והוא סבת עמדה לעד.

ואמר אחרי כן משפטי ה' אמת צדקו יחדו, וחתם בדרך פתיחתו לדבר על כלל התורה, ואמר שבהבנת סתריה ישתנו הדיעות המקובלות עם העיוניות, והוא כמו שידעת שלא תחלוק תורתנו על מה שיחייבנו המופת, או רצה בזה על התורה בעצמה, שגם הדברים המתנגדים למראה עינינו הכל אמת ולכונה אחת, על דרך אמרם ז"ל ⁴⁵ מחלליה מות יומת ⁴⁶ וביום השבת שני כבשים ⁴⁷ בדבור אחד נאמרו, וכן לא תלבש שעטנז ⁴⁸ גדילים תעשה לך ⁴⁹, והדומים לאלו מן המאמרים המתנגדים, עד שאין כן בדינים האנושיים, שאי אפשר בשני הפכים בדין יצדקו יחד.

ואפשר לפרש משפטי ה' אמת צדקו יחדו, העונש שמגיע מאתו יתברך לנענשים, ואם הוא דבר נעלם מעיני בני האדם עד שתפול על זה מבוכה גדולה בלבבם להעדר הסדר למראה עיניהם, וגם הנביאים האריכו לדבר על זה בענין צדיק ורע לו רשע וטוב לו, כמו שביארנו כל זה בחבור התשובה ⁵⁰, ואמר הנה דרך כלל שאין להרהר אחר מדותיו והכל ביושר המשפט, ואם אופני דרכיו נעלמים ממנו, ואין ליחס במשפט עול חלילה

42. יומא סז ב. 43. ויקרא יח ג. 44. שם כ כב. 45. ספרי פיסקא רלג, ירושלמי שבועות פ"ג א"ה. 46. שמות לא יד. 47. במדבר כח ט. 48. דברים כב יא. 49. שם יב. 50. ח"א מאמר א פ"ו. 51. תענית יא א, חגיגה סו א.

כהתייחס אחר המשפטים המדיניים והאנושיים. וכבר ביארתי בדומה לזה במקום אחר ענין אמרו עדות ה' נאמנה מחכימת פתי, והוא שהעונש הבא על מי שנעלם יושר הדין מענינו בעונשו, לפי מחשבתנו בהנהגתו. ענשו יבאר לנו קצת ענינו ויעיד לנו על הנהגתנו אם בכלל אם בפרטים יענישוהו השם עליהם לטוב לו. וקראו עדות אחר שהוא המעיד לנו בכך. והוא כענין אמרם ז"ל⁵¹ קורות ביתו של אדם ורהיטיו הם מעידים עליו. ואמר על זה נאמנה כלומר שאין למשכיל לפקפק ולהרהר אחר משפטיו יתברך בחשבו למראה עיניו העדר הסדור בין בני אדם, אבל ידע ויכיר על עדות השם שהיא נאמנה, ובא מחכימת פתי על דרך אמרו⁵² בעונש לך יחכם [פתי], כי הפתי מתחכם ונזהר בראותו עונש הלך המגיעו לרוב פשעיו.

ואפשר שעל זה אמר הבינני ואדעה עדותיך, ותהיה מלת ואדעה נגזרת מלשון התבוננות, כלומר שתחדש בקרבי רוח נכון להתבונן באלו העונשים טרם באם, ואזהר ליראתם מכל אשמה ועון, על הדרך שביארנו בחבור התשובה⁵³, כענין הוריעני ה' קצי⁵⁴ וגר.

ואולי הוא שסמך על זה עת לעשות לה' הפרו תורתך⁵⁵, כלומר אעפ"י שלפעמים יחטא החוטא לעינינו ולא נראה שיענש על חטאיו המפורסמים אצלנו, הנה מועד שמור להם ועת לעשות לה' להנקם מהם על אשר הפרו את תורתו ולא שמרו את בריתו להזהר מעשות רע. או יהיה הפרו תורתך פרט לסבת העונש, כלומר עת לעשות לה' להראות נקמתו מאין אריכות אפים כי הפרו תורתך, והוא שבזמן שאדם עוסק בתורה אם יחטא בשאר העברות תהיה תשובתו נקלה, מצד שדרכי התורה יעידוהו על זה, והוא אמרם ז"ל⁵⁶ ושמעתם⁵⁷, אל תקרי ושמעתם אלא וסם תם, מלמד שנמשלה תורה לסם חיים. משל לאדם שהכה את בנו מכה גדולה והניח לו רטיה על גבי מכתו, ואמר לו, בני כל זמן שרטיה זו על גבי מכתך אכול מה שהנאתך ושתה מה שהנאתך ורחץ בין בתמין בין בצונן ואי אתה מתירא. ואם אתה מעבירה הרי מכתך מעלה נמי⁵⁸ לאלתר.

התבונן בנועם המשל, אומרים לאדם שהכה את בנו מכה גדולה, כלומר שנולד מעיקר יצירתו ברוע מזג ובמשפטי חיוב התכונות הרעות. ואמר שבזמן שהוא עוסק בתורה אם יחטא לפעמים בהכרח רוע מזגו וטבע תולדתו דרכי התורה ישיבוהו, או שמא ישמרוהו מתחלת ענינו מהמשך אחר רוע מזגו, מצד שבהמשכו אחר דרכי התורה והתלמדו בהם ידע הדרך הטוב והרע, והידיעה בדבר שהוא רע הוא חצי התשובה ליודע, וכן הודעת הדבר שהוא רע הוא חצי התוכחת, והוא אצלי אמרם ז"ל⁵⁹ מנין לציון מן התורה שנאמר⁶⁰ והורתם את בני ישראל מטומאתם, הנה שהציון הוא מודיע מקום הטומאה, והעוברים בראותם הציון יפרישו עצמם וטהרותיהם ממנו, וקרא בעל הציון מזיר מן הטומאה, כי ההודעה בדבר שהוא רע הוא מונע הרע.

וכן דרכי התורה יודיעו הטוב והרע, והיודעו ישוב בנקל מחטאיו, או ישמור עצמו מתחלתו שלא לעשותם, וזהו על דעת קצת החכמים ענין אמרם ז"ל⁶¹ אין מזל לישראל, ר"ל שאם יתייבשו משפטי מערכת תולדתו באחת מן התכונות הרעות, דרכי התורה יגדרוהו וישמרוהו מצוק העתים. והוא אצלי אמרו⁶² נוצר מצוה לא ידע דבר רע ועת ומשפט ידע לב חכם, ובאה מלת ידע השניה בענין כריתתה, ואמר שהוא יכריע ויכניע הגזרה הנגזרת מצד העת והמשפט, ואז לא ידע דבר רע, ורצה באמרו לא ידע דבר רע להפליג בכונה

ולפנינו ליתא, רחמיטור. 52 משלי כא יא, וצ"ל, בענשי. 53 החלק השני מאמר ב ט"ח. 54 תהלים לט ח. 55 שם קיט קכו. 56 קידושין ל ב, ספרי עקב מה. 57 דברים יא יח. 58 לפנינו בקידושין שם נומי, ובספרי שם נמי. 59 מועד קטן ה א. 60 ויקרא טו לא. 61 שבת קנו א, נדרים לב א. 62 קהלת ח ח.

שלא יזיקו לו המונעים המזגיים כלל אבל יכנעו לו לכל רצונו, והוא מאמר יי ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלים אתו, כלומר לא די שלא יזיקוהו אבל שישבו כל הכחות ההם להפך טבעם ויהיו לו לעזר, ואם יהיה ממגם להיות כנגדו, וזה אצלי גם כן ענין זכה עזר לא זכה כנגדו יי, והוא אצלי גם כן ענין הסרת לב האבן ונתינת לב בשר במקומו יי, וזאת הכונה אצלי במה שרמזו במדרשות יי על שלמות יעקב אבינו, ושבהיותו בדרך היו לו מונעים רבים מן הצרות והטרדות, כמו שנודע מהענין ומן עניני הדרך ומסחר רדיפת האויבים, ואמר שבעת התבודדו ועלותו במדרגה הנכבדת נהפך לבב כל מונע, ונכנע לרצונו, ואמר עלי יניח צדיק זה ראשו, עד שהתאחדו כל המונעים ושבו אצלו להפך טבעם עד שנכנעו לכונתו והתחברו בלב אחד תחת מראשותיו, להכנע מתחת לראשו בעזרת יד אלהיו הטובה עליו, והיות שבירתם וכניעתם מזבח לה' הנראה אליו, כמאמר יי זבחי אלהים רוח נשברה.

זה אצלי גם כן ענין נשמה יתירה יש בו באדם בשבת ולמוצאי שבת נטלה הימנו יי, ואעפ"י שהדברים נראים בתחלת דברי הבאי, הם אמת ודבריהם אמת, וכבר פירש בו זולתי שבאה מלת יתרה ליתרון מעלה לא ליתרון מספר, כאלו אמר נשמה פנייה ומרוחת להתבודד על דרך נכון לא יבלבלו דבר, אבל אצלי לבאר יתרה ממש ליתרון מספר, וכמו שכתוב בקצת הספרים להדיא: שני נפשות יש לו לאדם בשבת ולמוצאי שבת נטלה אחת מהן, והוא שכבר ידעת שנפש האדם עם היותה אחת תחלק לג' חלקים יאמר על כל אחת נפש, עד שיאמר דרך העברה שיש לאדם ג' נפשות, והם הצומחת והעיונית והמשכלת.

ואולם הצומחת אין בה מן המקרים הנפשיים אשר המצות והעבירות תלויות בהם, גם אחד, אבל כל פעולותיה בטבע גמור, והמשכלת תיוחד יחוד אמתי לעבוד את השם לדבקה בו, לאשר יבקש את ה' להיות במשיבי מלחמה שעה ולא יחטיא כינת מציאותו, והחיונית משתפת בין שניהם לענין זה, שיש בה חלקים לא יתכן בהם ענין מצוה ואזהרה, אבל שהוא טבע גמור יפעל באין כונה ובחירה כנפש הצומחת והוא החלק המדמה, ויש בו חלקים ימצאו בהם רוב המקרים הנפשיים אשר המצות והעבירות תלויות בהם, בחלק המתעורר, אשר כח המרגיש נמשכת אליו, כי החלק המרגיש יכול חמשת ההרגשות, והמתעורר יכול רוב המקרים הנפשיים מתעורר פעולותם באמצעות המרגיש, וכן התבאר על פי החכמים היות אלו הכחות זו על זו במעלה, והיותר גסה קודמת בטבע לשנית לה, והיא בנושא אליה, ואין ספק שהנשוא נעזר במעלת הנושא עזר גמור, ועם דעתך זה, אחר דעתך גם כן היות השכל בעצמו נחלק לב' חלקים, לא תרחיק היות כל אחד מחלקיו נקרא בשם נפש, כי גם כל כח נפרד יקרא נפש, תבין מדברינו ענין שתי נפשות בב' פנים.

הראשונים, על שני חלקי השכל הנזכרים, והם המעשי והעיוני, וכבר ידעת בענין המעשי אשר בו ישתדל בדבר שירצה לעשותו איך יעשהו ואיך יערים לעשותו, כמלאכת הגגרות והמלטות ועבודת האדמה ויתר המלאכות, והוא הכח אשר האדם צריך להשתדל בו בימי החול, והעיוני הוא הכח אשר בו ישיג ויבחן האמת מן השקר עד בואו לתכלית השגה אנושית, והוא הכח אשר עלה עליו הגורל לה', ועניני הכח הראשון קודמים לעניני השני בהרבה ממיני הקדימות, והוא בנושא אליו על הדרך

63 משלי טו ז. 64 עירובין נד א. יבמות טג א. 65 יחזקאל יא יט, לו כו.
66 חולין צא ב. 67 תחלים נא יט. 68 ביצא טז א. תענית כז ב. 68 עיין

הרמז בכחות הכלליות, וכשירצה להשתמש בימי החול ומני הטרדה בכח השכלי הנכבד ימצא לו הכח המעשי, אשר הוא בערך לעיוני כערך הסוס לרוכבו, כמתנגד אליו ויפול רוכבו אחר, לסבת נטותו אחר הדברים הגשמיים והלאות מחשבתו בהם. אבל השבת להיותו מיוחד כלל לה' מאין פנותו בדברים הגשמיים כלל יהפך לבב הכח המעשי ועבדיו לעבוד את אדוניהם עבודה מיוחדת. באשר יהיה שמה הרוח ללכת ילכו לא יסבו בלכתן, ואז יגדל יתר פועל הכח העיוני בעזרתו ויעזר בו כהעזר הרוכב בטוב הנהגת הסוס, ונמצא שיש לו ולתועלתו נפש יתירה ביום השבת.

והפנים השניים, כמו שביארנוהו במקומה בזה הדרך על העיונית בכלל, והוא שאחר שאין הכונה בשבת רק להשתמש בשכלית, יכוף המתאזה לבל תפנה למה שהורגלה להתעסק בה בימי החול ותשוב נאותה לשכלית. וזה הענין גם כן עם היותו בא הנה על ידי המשך הדברים ושלא בכונת הלב הוא אחת מכונות זה הפסוק אשר החלוננו בו ר"ל אמרו עת לעשות לה' הפרו תורתך על דעת קצת מפרשים, והוא שנעים זמירות אמנם אמר זה כקורא חמס על בני דורו, שאף בעת שהיה ראוי להתבודד בנפלאות השם יתברך החטיאו הכונה ולא נשתנה מנהגם לשנוי העתים, וזה שעם היות כל עת וכל זמן ראוי להתבודד בנפלאות השם, עם כל זה יוסיף מכאוב בהמנע מזה בעתים המיוחדים.

דמשל בזה שכבר ידעת היות אחת מן התועליות הנמצאים בימי השביתה להתבודד בחכמה, והוא העונג הנצחי המיוחד בהם עד שישולל בו לגמרי מן הדברים החומריים, כאמרם ז"ל נובלות העולם הבא שבת, והוא גם כן ענין מה שאמרו בתלמוד המערב ⁶⁹ במה מענגו מר אמר בשינה זמר אמר בתלמוד תורה ולא פליגין כאן בתלמיד כאן בבעל הבית, ואעפ"י שרוב מפרשים פרשו שהתלמיד מענגו בתלמוד תורה ובעל הבית בשינה, אצלי לפרש בו הפך הדברים, והוא שרצה בזה, שהתלמיד שכל זמנו הוא שבת ולא יפנה לבו גם בימי החול לדברים העולמיים טוב לו שיענג עצמו בשבת בשינה ויניח השכל מן הלאות, ולא יקרא מפני זה מחטיא הכונה כי הנחת השכל ושמרו מן הלאות לכונת היותו יותר מוכן לקבל החכמות הוא הכנת הטבעים להיותם מצליחים בלמוד והוא אם כן כמי שלמד באותה שעה.

וכבר פרשנו במקומו ⁷⁰ על דרך זה אמרם ז"ל ⁷¹, כל האוכל ושותה בתשיעי בתשרי מעלה עליו הכתוב כאלו התענה תשיעי ועשירי, והוא שאחר שאכילתו בתשיעי אינה מכוננת לעצמה רק לכונת שיוכל להתענות יפה בעשירי הרי הוא כמתענה בעת אכילתו, והוא ענין אמרם ז"ל ⁷² וכל מעשיך יהיו לשם שמים, כלומר כשתעשה גם המעשים ההמוניים תהיה כונתך בהם היותם כלים למעשים השכליים כמו שהתבאר במקומו ⁷³, וכן ענין אמרם ז"ל ⁷⁴ בכל דרכיך דעהו ⁷⁵ אפילו לדבר עבירה.

ונשוב לאמרם ז"ל כאן לבעל הבית, ורצה בזה שבעל הבית שכל ימי החול מתעסק בדברים הגשמיים אנה ואנה ראוי לו שיענג את השבת בתלמוד תורה, ויקבעהו עת ידוע להתעסק באלהיות, וכשיפנה לבו בימים ההם לדברי הבטלה הוא עונה נפשו ומחטיא הכונה במציאות ימי השביתה, והוא אמרם גם כן בתלמוד המערב ⁷⁶ אלו היו חבירי נמנין עמי הייתי מתיר מלאכה במועד, כלום נאסרה מלאכה במועד אלא שיהיו אוכלים ושותים ועוסקים בתורה, הללו אוכלים ושותים והולכים ופוחזים.

ועל זה הדרך אמר הפלוסוף פרי הימים לילות, כלומר שראוי לאדם שכל מה שטרח ביום יעשה לכונה שיוציא כל פריו קדש הלולים להתעסק בתורה בעת המיוחד יחוד

ירושלמי שבת פט"ו ה"ג ובבב"א אר"ח ס' רפח ש"כ"כ בשם מ"ד תנחומא. 69 ברכות ח ב, ר"ה ס א.

וכ"כ רבינו באבות פ"ב מט"ז. 70 שם ופסחים סח ב ויומא סא ב. 71 אבות פ"ב ט"ב.

72 שם בדברי רבינו מט"ז. 73 ברכות סג א. 74 משלי ג ו. 74 מועד קטן פ"ב ח"ג.

אמתי והוא הלילה, להפנות או מכל טרדה, והוא אמרם: יומם יצוה וכו' ⁷⁷ מה טעם יומם יצוה ה' חסדו משום דבלילה שירו עמי, וכן אמרו כל בית שדברי תורה נשמעים בו בלילה, וכן השלים הכונה בעל המאמר באמרו פרי השבוע שבת, כמו שביארנו ענינה בחבור התשובה.

כל זה הערה לאדם שיתבונן בזמנים המיוחדים מה היא סבת התיחדם ומה היום מימים, והוא הענין בעצמו שרמו אבי העזרי ז"ל בביאור זה הפסוק על ענין התשובה. שלא היו מתעוררים לשוב מדרכם הרע גם בעת הצרות ושאר העתים שראוי להתעורר בהם עליה, וזה שעם היות האדם מצוה ומזהר על התשובה בכל עת כמאמר השלם באמרו ⁷⁸ בכל עת יהיו בגדיך לבנים, וכן מאמר החכמים ז"ל ⁷⁹ שוב יום אחד לפני מיתתך, עם כל זה ראוי להתעורר עליה תכלית הערה בעת המיוחד לה דרך כלל ר"ל ימי התשובה, וכן עתות הצרה וזמן החליים וימי הזקנה, וכשיגיע האדם לאלו הזמנים ולא יחדש בעצמו תכונה להתעורר למה שראוי להתעורר בהם, אבל יקיים אותם דרך פעולת היחס והלשון מצוה מלומדה מבלי שיתבונן בענין המצוה, לא ימשך לו מן המצוה ההיא מה שכיוון נוחנה יתברך להמשך ממנה ונמצא מחטיא הכונה, והוא אמרו עת לעשות וכו' שאף בעשיית המצות שהוא עת לעשות לה' הפרו התורה והחטיא הכונה, וכן הענין לבני ההמון אשר לא ישיגו אל זאת המעלה להתבונן בענין המצוה ובמה שראוי להמשך ממנה שהם עם מעוט שכלם ראוי להם להתעורר בעשותם המצוה להיות כונתם בה דרך כלל קיום גורה מוטלת עליו מאת השם ועשיית הדבר לכבודו יתברך ולכונת עשיית המצוה ואם לא יתעורר על זה אבל שיעשה זה מצד ההרגל מאין הרגש עשיית הדבר לכבוד בוראו ומאין כונת קיום המצוה ויעתק על זה הצד ממצוה למצוה ויאכל על דרך זה מצוה בפסח וישב בסכה בחג הוא כדמיון החמור נושא אלומותיו בעת הקציר ומשא הענבים בעת הבציר ומשא החטים בעת הטחינה לא יגיענו משנוי העתים שום התבוננות רק שינוי המעשה דרך מקרה ויתכן עליהם גם כן ביאור הפסוק על הדרך הנזכר לקרוא חמם עליהם שאף בעת עשותם המצוה לא יכוננו בה לעשיית המצוה כלל ולא קיימו המצוה בדרך זה גם הקיום הראוי להם לפי מיעוט שכלם אבל הפרו התורה ולא קיימו מצותיה רק בעשיית המעשים המדיניים.

ואולם צריך שאעירך בזה על כל פנים על אמרם ז"ל בתלמוד ⁸⁰ מאמר מוחלט מצות אין צריכות כונה, ואולם אם תקח המאמר על צד שיטה תלמודית ראוי לנו להודיעך עליו שהוא מאמר סובל המבוכה והמחלוקת, כמו שידעת שזה הענין במצות אם צריכות כונה אם לאו נחלקו בו חכמי הדרות לפי השטות התלמודית לג' דיעות, כמו שיתבאר במקומות מזה החבור, וזה שהרבה מהם ⁸¹ פוסקים על כל המצות שהם צריכות כונה, ר"ל שיכוין בשעת עשייתו לעשות הענין לשם מצוה, ושיהיה יוצא במעשה, ההוא ידי חובת המצוה, ושם עשה המצוה בבלתי זה הצד שלא יצא, והוא צריך לחזור ולעשותה פעם אחרת, והנה זה הדעת נאות ומתקבל למה שכווננו לאמרו בעניני עשיית המצות להמון ולחלושי השכל.

והדעת השנית ⁸² הוא שנמשכו לדברי הדעת הראשון בקצת מצות, והם כל מצוה שאין בה הנאה גשמית, כענין תקיעת שופר ונטילת לולב וכיוצא באלו, אבל כל מצוה

75 חגיגה יב ב, ע"ז ג ב. 76 תהלים מב ט. 77 קהלת ט ח. 78 אבות פ"ב מ"י. 79 ראש השנה כח ב. 80 כ"ד הרי"ף ר"ה סו"ט כ"ג כמו שהבין שם הרמב"ן והרא"ש שם ס"א, הבה"ג. 81 הרמב"ם עיין פ"ב שופר ה"ד ומ"ט וכ"ט שם ופ"ב מגילה הלכה ה ועיין לח"ט שם, ועיין הלכות המץ ומצה פרק ו הלכה ג, ועיין ברין סוף פרק ג דראש השנה שכתב כן בדבריו, ועיין הלכות קריאת שמע פרק ב הלכה א ובכ"ט שם, ועיין

שתמשך הנאה לגוף כענין אכילת מצה והדומים לה יאמרו עליה שיצא ידי חובת המצוה בבלתי הצד תנוכר, ר"ל אעפ"י שלא כיון במעשה לשום מצוה, אחר שהיתה לו כונת בעשייה, ר"ל שלא עשאה כמי שמתעסק בדבר ואינו מתכוין אף לעשייה, וזה הדעת אפשר להמשיכו למה שכווננו בו, וזה שמחוך הנאתו ממנה אי אפשר שלא ימשך בה ואחר שימשך בענין בכונת עשיית המצוה עם דעתו על אותו זמן שהוא זמן המצוה קרוב לנמנע שלא יתעורר מעט על זה בכונתו. ובדמיון זה אמרו בתלמוד המערב⁸² בענין היה עובר אחורי בית הכנסת ושמע קול שופר או קול מגלה אם כיון לבו יצא ואם לאו לא יצא. אמרו שם על זה שלא כיון כונה מוחלטת לשם המצוה להדיא עד שאינו מרגיש אם כיון אם לאו אנו דנין מן הסתם שאי אפשר אחר שנמשך להתעכב שם עם דעתו זמן המצוה ושהוא צריך לצאת ממנה שלא יתעורר על זה מעט.

ואולם נודה לדבריו ונלך אחר השטה השלישית, והוא שאין שום מצוה צריכה כונה לצאת⁸³ אבל כל זמן שיעשה המעשה בכונת עשייה לא דרך התעסקות יצא ידי חובת המצוה, אעפ"י שלא היתה כונתו לצאת במעשה ההוא ידי חובת המצוה, ושלא כיון לעשותו לשם מצוה כלל. צריך שתדע על זה שהתלמוד אמנם ילך על שבילי התורה ונתיבותיה, והכונה בהם להדריך בני האדם בדרכים ישרים על צד נאות לכלל, והם הדרכים הממוצעים מבלי שיביטו לזר לעולם ולדבר הרחוק, שהפרטים הצריכים לאדם בתקון עניניו ומדותיו אם הוא מונח על תכונות רעות בקצה גדול ובדרך הזרות הם רבים יצטרך ברפואתם לעזוב דרכי התורה הכלליים מאחיות מצוץ הדרכים ולאחוז הצד ההפכי דרך רפואה, כמו שהתבאר בהרבה מקומות, וכמו שנרמז בתורה בקצת ענינים להשלים בה הכונה, עד שימצאו בה הכל די ספוקם בהנהגה הצריכה להם לפי ענינם אצל דרכיה הכלליים הם בלתי מביטות לדברים הבלתי נמצאים רק על צד רחוק קרוב לנמנע.

ואחר זה הנה רחוק עד כמעט שלא יצויין ולא ישוער למי שיעשה מעשה אחד והוא מצווה עליו אלא שלא יעשהו מצד הצווי, אחר שהוא מרגיש בעשייתו ומתכוין לעשותו עם זכרו שהוא מחוייב ומצווה לעשותו שלא יתעורר טבעו מעט על זה, אם לא יהיה בכלל המזידים אשר אין להם מבוא בזה המאמר, ואין לנו לחוש עליהם אם יצאו אם לא יצאו, ואולי הם מכוונים שלא לצאת.

וכבר בארנו בקצת מקומות בתלמוד⁸⁴, שאף לדעת האומר מצות אין צריכות כונה אם הוא מכוין שלא לצאת אין ספק שלא יצא. ואולם אין הכונה הנה לדבר על המזידים רק על המתרחשלים שמציאות זה הענין רחוק מהם מאד. ואם תדקדק על זה להמון ולעמי הארץ גם הם לא יבחינו לפעמים אם התעוררו על זה כפי הצריך להם אם לאו לחולשת שכלם, ויבא הענין לשחוק וללעג, עד שהרבה גם מן היוצאים נצטרך להשיבם לעשות המצוה תמיה, ולכן הנחנו הענין למה שהרגילות מחייב בו ולא נביט לדרכים הרחוקים והזרים, והוא שדעת כלם שוה שאם עשה המצוה בבלתי כונת עשייה רק כדרך מי שמתעסק בדבר או בבלתי הרגשה, כמי שעשאה בעת השטות ונשטתה קודם עבור זמן המצוה וכיוצא באלו שלא יצא לדברי הכל. והוא גם כן שאף למי שאמר מצות אין צריכות כונה לא אמר זה אלא בדיעבד, וכבר גלו אמתת הענין בתוספתא גמשך למה שאנחנו בו ונאות אליו, להודיע על העושה בדרך זה שאינו נגמל עליה. ר"ל שאינו מקבל גמול על

בדברי רבינו בברכות יג א ובר"ה כח א. 82 פ"ג ראש חשנה ה"ו. 83 כ"ד בעה"מ ורמב"ן ר"ה שם, והר"ן שם כתב שכ"ד הרבה מן הגאונים, וכ"ד הרשב"ם, והרשב"א, והראב"ה רש"ב ברכות, ותרי"ה שם. 84 ברכות יב א ובר"ה כח א, ועיין ר"ן שם ותרי"ה ברכות שם.

לעלוי נשמת
הרב אליעזר ישראל ז"ל
ב"ר אורי היו"ר אורבאך
י"ט שבט תשכ"ד

עשייתה, וזה גאות מאד לכונתנו, וכל שכן עם זכרך מאמר אחכם שאמר שכר המצות הוא פריק, והוא בודאי השכר האמתי מצורף אל השכר ההמוני.

ולשון התוספתא⁸⁵ בזה: רועה שהרביץ צאנו אחרי בית הכנסת וכן חולה שהיה מוטל אחרי בית הכנסת ומי שהיה ביתו סמוך לבית הכנסת ושמע קול השופר או קול מגלה אם כיון לבו יצא ואם לאו לא יצא שהכל תלוי בכונת הלב שנאמר⁸⁶ תבין לבם תקשיב אזנך. רצה בזה שלפי כונת הלב יהיה השם יתברך מטה אונו ומקשיב תפלתו לגמלו כראוי לו, ויהיה הענין בקיום המצות שלא בכונה על אי זה צד שתרצה יצא או שלא יצא מכל מקום יהיה הגמול נמשך אחר כונתו בלא ספק, וכל שכן ליחיד המיחל גמול יתר מרעו על קיום המצות להמשך לו ממנה כוונות עמוקות יבחן בהם מעלת ממציאם שיש לומר עליו בודאי בעשותו המצות בבלתי שלמות הכונה שהם הפרו התורה ותחטאו כוונתיה שגו ברואה פקו פליליה, והוא ענין אמרם במצות שבת טועמיה חיים זכו, וכבר ידעת על מילת הטעימה היותה מונחת על התבוננות בדבר, כאמרו⁸⁷ במתערעם על המתרשלים להתבונן על הצד הראוי, הלא און מילין תבחן וחיך אוכל יטעם לו, והוא ענין טעמו וראו כי טוב ה' ⁸⁸, ואמר על התורה בעצמה טעמה כי טוב סחרה⁸⁹.

ויש לפרש באלו הפסוקים, ר"ל הבינני וכו', עת לעשות וכו', שדוד מצד היותו קרוב להיותו נכשל באחד מאלו הענינים לרוב טרדותיו, היה מבקש עזר אלהי להשלים שכלו להוציאו לפועל על אף שונאיו לרוב מלחמותיהם עליו, ואתה רואה מדבריו היותו מעורר עצמו שלא יבטלוהו אויבים מכל וכל, והיה משבח עצמו שעם הסרידים אותו לא יוכלו לו להפסיק התבודדותו מכל וכל, כאמרם⁹⁰ זדים הליצוני עד מאד מתורתך לא נטיתי, וכן חבלי רשעים עודוני תורתך לא שכחתי⁹¹, וענין מלת עודוני רוצה בה שללונא, מלשון יאכל עד, וכן הרבה, והיה מבקש עזר אלהי להשלים שכלו ולעזרו עד שלא יגיעו האויבים לכונתם, והוא אמרו עבדך אני הבינני וכו', ולבאר חמסו עליהם אמר עת לעשות לה' וכו', כלומר צריך לי לפי העת להגיעני בזה עזר אלהי לרוב טרדותי למלחמות האויבים, שגם בעת שאני מיוחד עצמי להתבודדות ולהתעסק בדרכי השם הם מטרידים אותי ומפירים תורת השם ממני.

וכבר ידעת על הסבות המונעות שלמות מן האדם שהם רבות, ומן הגדולות שבהם טרדת המלחמות, כל שכן בהצטרף עמה ההמשך אחר צרכי הגוף יותר מדאי ובקשת המותרות כהשגות ההנאות הבלתי מכוונות, ואל זאת הכונה נמשך אחד מן המפרשים לבאר אלו הפסוקים על פחיתות בני דורו, וזה שמן הסבות המונעות שלמות הם אלו שהוכרנו, וכל שכן בבקשת השררות וההמייא אחר העושר וההצלחות המדומות והמקרייות, ובני אדם נמשכים בזה מצד טבעם, וכל שכן בראותם רוב העולם נמשך אל זה ומעריכים זאת המדה, ובפרט המגיע אל המכון ממנה, ר"ל השגת העושר והשררות, והנה ההמשך בזה או ההנעה אליו הוא מסך מבדיל מכל וכל בין האדם ובין התורה, והיה מבקש עזר אלהי לגרשו מהסתסח בנחלת זאת הכונה, ומצד היות ההמשך בזה דבר ערב לסבך אמר עת לעשות לה', כלומר צריך שיגיענו על זה עזר אלהי אחר שטבענו מתנגד לנו בזה, עד שרוב בני אדם נמשכים אל זה הענין ופורקים מעליהם עול התורה לזאת הסבה, וזה ממה שהאריכו בו החכמים השלמים והעירו המקשיבים בהערות רבות להצטרך בהם לרוב המיית הטבע על הדברים ההם.

ובמדרשות גם כן רמזו באור זה הפסוק לפחיתות בני דורו ומיעוט הגדלתם ערך

85 ראש השנה פ"ב ה"ה. 86 תהלים י יו. 87 איוב יב יא. 88 תהלים לד ט.
89 משלי לא יח. 90 תהלים קיט נא. 91 שם קיט סא. 92 ויקרא רבה

התורה ורוב השפלתם היא ולומדיה, כמו שאמרו ז"ל⁹²: כרום זלות לבני אדם⁹³ בשעה שהקב"ה מרומם מצות שהן עכשיו בזויות לאדם מה לך יוצא ליסקל ששמרתי את השבת מה לך יוצא לישרף שמלתי את בני מה לך יוצא ליהרג שעסקתי בתורה. ואמר שאין ראוי למשכיל להיות עם כל זה נסוג שכלו אחור, אבל יבו בלבו על כל נזק המגיעו על זה לתוחלת הגמול ולערך התכלית, ויזכור מאמר החכם שאמר אני פורק מעלי עול השם כל זמן שאירא זולתו, והוא אמרם⁹⁴ גם כן: בכל נפשך⁹⁵ אפילו הוא נוטל את נפשך, ועל כיוצא בזה אמרו⁹⁶: ההוא תלמידא דהוה אויל בתריה דר'שמעאל בשוקא דציון חזייה דהוה מפחד, אמר ליה חטאה את דכתיב⁹⁷ פחדו בציון חטאים; והכתיב⁹⁸ אשרי אדם מפחד תמיד, אמר ליה לא קשיא הא במילי דשמיא הא במילי דעלמא⁹⁹. רצה בזה שאין למשכיל לירוא כלל בענינים הדתיים והשכליים עד שתביאנהו יראתו להתרשל ויגרום רעה לעצמו ולזולתו, אלא שיתעסק בתורה ובמצות על אף כל אויביו וישיכים ויעריב עליהם בבית המדרש והם כלים מאליהם, והוא אמרו עבדך אני הבינני וכו', ואמר עת לעשות לה' וכו', כלומר אין ההשתדלות בלמוד אצל המשכיל תקות היותו נוחל כבוד המוני ותועלת גשמי עד שיתרשל ממנו בהעדרם, אבל תכלית כונתו לעבוד השם יתברך ולתוחלת כבוד נצחי לעולם שכלו טוב, ואם כן כבר ראוי להתחזק בזה בעת הזאת בשכבר יראה מזה ראייה מפורסמת שכונתו לשמים, והוא אמרו עת לעשות לה' כלומר בעת הזאת התפרסם היות עסק בני אדם בתורה ומצות לשם שמים על דרך האמת מבלי שיצטרף עמו בקשת כבוד או שררה או תועלת שהרי לא ישיגנו בזה מן הבריות רק השפלה ונזק, שהרי הפרו התורה והשפילו ענין לומדיה תכלית ההשפלה, ואין לחוש להיות בלמודו סרך תורה שלא לשמה, ושיהיה ענין טרחו על מנת שיקרא רב או רבי, או שיהיו דברי תורה בידו קרדום לחפור בו ועטרה להתגדל בה, אבל למודו באמונה ישרה לשמה ועל מנת שלא לקבל פרס, והיה משבח זאת המדה לעורר עצמו לבל יתרשל מן הלמוד בראותו השפלת בני דורו ענין הלמוד וכל הנמשכים אחריו, אבל שיתעורר על זה או יותר על אף המתנכרים ויניח המשפילים אחר תאותם ויפקיד רוחם ביד סכלותם, ועל כיוצא בזה אמרו ז"ל¹⁰⁰ בשעת המפורים כנס ובשעת המכנסים פור.

ואולי היתה כונת המשורר ע"ה באלו הפסוקים מה שכוון בו בהרבה מקומות בספרו, והוא שדוד ע"ה היה מקטין עצמו ומפרסם חסרונו המגיעו לרוב טרדותיו ורוב מבוכותיו, והיה מתנצל תמיד על הכנסו במקום שאינו ראוי לו, וכל שכן בכתבו על ספר דברים עמוקים לא יאות לעלות במדרגת ההתעסק בהם רק ליחידים השרידים אשר השם קורא. ועל זאת הכונה רצה בזה המאמר עבדך אני הבינני, כלומר שתעזרני ותצליחני בלמוד, ותשמרני שלא אכשל במה שאדבר או במה שאחבר על ספר, כמו שאמר הוא בעצמו¹⁰¹ שלום רב לאוהבי תורתך ואין למו מכשול. ואמר עת לעשות לה' וכו', כלומר איך אעלה במדרגת החכמה לדבר בדברים העמוקים ולספר בנפלאות ה' לפרסם יחודו וכבודו והדבר קרוב לידי שגיאה, ויהיה שכר הטורח והיגיעה יוצא בהפסד השגיאה, עד שבעת שיחשוב המתבודד לעשות לה' לשבחו ולרומם גדולתו פיו ירשיעו לומר דבר שאינו הגון להפך התורה ולהחטיא הכונה ונמצאת ברכתו קללה תחשב לו.

וכבר ידעת מאמר השלם¹⁰² על היורד לפני התיבה, אשר חשב להפליג בשבחי השם יתברך, והאריך הרבה בתארים, האדיר החזק האמיץ וכו', וכעס עליו החכם השלם, ואמר

מ"ב א, י"ג ש ח"ב רמז חרנט. 93 תהלים יב ט. 94 ברכות סא ב. 95 דברים
ו ה. 96 ברכות ס א. 97 ישעיה לג יד. 98 משלי כח יד. 99 ולסנינו
שם. ההוא בדברי תורה כתיב ועיין דק"ס שם ובהגהות. 100 ברכות סג א.
101 תהלים קיט קסה. 102 ברכות לג ב. 103 הרמב"ם במורה נבוכים חלק א

סיימתו לשבחי דמך וכו', אמשל לך משל למה הדבר דומה למלך שהיו לו אלף אלפים דינרי זהב והיו מקלסים אותו בשל כסף והלא גנאי הוא לו. וידעת גם כן הפלגת מה שידקדק בזה המאמר הרב מורה צדק ע"ה¹⁰³ על אמרו ומקלסים אותו בשל כסף ולא אמר ומקלסים אותו בחמש מאות, כלומר שהיו משבחים אותו במין מה שאין בו כמו שכתוב בספרו הנכבד, והוא גם כן אמרם¹⁰⁴ כל המספר בשבחו של הקב"ה יותר מדאי נעקר מן העולם.

וכן אמרו ז"ל¹⁰⁵ לעולם יהיו דבריו של אדם מעטים לפני הקב"ה וכו', והוא אצלי מאמר אדון הנביאים¹⁰⁶ מי כמוכה באלים ה' מי כמוכה נאדר בקדש נורא תהלות עושה פלא, כלומר ששאר המנהיגים והאלוקות לפי מחשבת עובדם ישבחים עובדיהם באריכות שבחים וזהו כבודם לפי מחשבתם בהם אבל אתה נורא תהלות, כלומר שאין הפתח פתוח אצל הכל לשבחך, אבל צריך שיהללך באימה וביראה ובשמירת מה שיוציאו מפיהם, ונמצאו מתיראים בתהלות כמו שראוי להתירא, ממה שהוא הפך הדברים נמשך למאמר לך דומיה תהלה.

ואפשר שעל זה רמו באמרו¹⁰⁷ נערץ בסוד קדושים רבה ונורא על כל סביביו, אעפ"י שלדרך פשט נראה שאמר כן להפלגת אימתו, שהמלכים אין אימתם מוטלת כל כך על הקרובים אליהם בני עצתם הסמוכים להם, אבל השם יתברך נורא אף על אלו, והם הנקראים סביביו כמאמר¹⁰⁸ ובמלאכיו ישים תהלה, אפשר שרמו בה גם כן לענין מה שאנו בו, כלומר שאף החכמים והם הנקראים סביביו מתיראים לשבחו מצד הפלגת לשון התארים עליו יתברך, כל זה הערה להשמר ולהזהר להכנס במקום שאינו ראוי לו, דאל יחרסו רעיוני האדם לראות במקום שאין עין הכל שולטת בו, פן יחטיא הכונה ויצא שכרו בהפסדו, ולא בא לפרש אלא לסתום, והרי זה בא ללמד וגמצא שאינו אף למד.

והוא אצלי מאמר¹⁰⁹ במופלא ממך אל תדרוש ובמכוסה אל תחקור במה שהורשית התבונן אין לך עסק בנסתרות. ביאור זה אצלי שמלת מופלא מלה מונחת על דבר בלתי סודי מצד עצם הדבר, אבל שהוא חשוך או נעלם לבעל הדבור או המאמר ההוא, ויתברר לגדולים ממנו, כאמרו¹¹⁰ כי יפלא ממך דבר למשפט וכו' וקמת ועלית וכו', וכן לא נפלאה היא ממך וכו'¹¹¹, וגם הלשון יעיד כן שהיא נגזרת מענין פרישות הדבר והבדלו ממנו לא מזולתו.

והדרישה מלה מונחת על הדבור ברבים ודרך פרסום, הן דרך למוד לרבים כענין ישב רבי עקיבא ודרש, הן דרך שאלה וחקירת הרוצה ללמוד כאמרם¹¹², שואלים ודורשים בענינו של יום, שהיה מנהגם להיות התלמידים מתחילים לשאול, כמו שאמרו ז"ל אמר להם רבי עקיבא שאלו, ואמר שבכיוצא בזה ואע"פ שאינו דבר סודי מצד עצמו, אחר שאין הדבר ברור לו אבל נעלם ממנו בכלליו או בפרטיו אין לו לדבר בענין ההוא דרך פרסום לרבים, כל שכן לחבר ספר, אבל רשאי לחקור בו ביחוד לגדוליו ולחכמיו.

ואחר כן אמר ובמכוסה אל תחקור, ומלת מכוסה נופלת על דבר סודי מצד עצמו, כמו שגרמו באמרו¹¹³ ולמכסה עתיק וביאורם שכסן עתיק יומיא, וגם בהנחתו הראשונה הוא מונח על הבגר המכסה כל המסובב ממנו כאמרו¹¹⁴ כסותך אשר תכסה בה מכסה לאתל¹¹⁵, והדומים לאלו. והוא הענין שלא נאמר בו במכוסה ממך אבל במכוסה לבד, ר"ל שהוא מכוסה וסודי מצד עצם הדבר, והחקירה מלה מונחת על הדבור ביחוד דרך

פרק נט ועיין גבורות ה' למחר"ל פ"א.	104 מגילה יח א.	105 ברכות סא א.
106 שמות טו יא.	107 תהלים פט ח.	108 איוב ד יח.
109 חגיגה יג א.	110 דברים יז ה.	111 שם ל יא.
112 מגילה ד א.	113 ישעיה כג יח.	114 דברים כב יב.
115 שמואל כו יד, לו יט.	116 יד א.	

שאלה וחפוש, ואמר שבדברים הגבוהים ובענינים העמוקים והסודיים הזהר מהדבור בהם גם בייחוד דרך שאלה וחפוש, רק למי שיכיר בעצמו הכרה מבוררת היותו ראוי לכך לערך הצלחתו בלמוד ויושר הנהגתו.

ואמר אחר כן במה שהורשית התבונן, וביאורו אצלי שאף במה שיחזיק עצמו כמורשה לדבר בו, צריך שיתבונן בעצמו על איזה צד ישתדל לדבר בענין, אם דרך חקירה ביחוד, אם דרך שאלה ודרישה ברבים, אם דרך למוד והשפעה לזולתו, אם דרך חבור ספרים יעמידם לעד לעולם זכרון לדור אחרון, ולא יטעה עצמו לעבור הגבול הראוי בשום פנים אע"פ שהורשה, פן יביא עצמו להרהר אחר מדותיו ולפרסם חסרונו ושהורשה שלא כראוי, על הדרך שאמרו במסכת סנהדרין¹¹⁶ שהקשו על מה שנאמר שם שרבי יהודה בן בבא סמך חמשה וקנים ואחד מהם ר' מאיר, והא א"ר יוחנן שרבי עקיבא סמכו לרבי מאיר, ותירצו סמכיה רבי עקיבא ולא קבליה משום דאכתי יניק ואתא רבי יהודה בן בבא וסמכיה וקבלוה, וכן אמרו שם¹¹⁷ שכל שטעה ראש הגולה או ב"ד ונתנו רשות למי שאינו הגון או שאינו יודע אין הרשות מועלת כלל, דרך צחות אמרו¹¹⁸ המקדש בעל מום אין קדושה חלה עליו. הורו בכל זה שאע"פ שהורשה מגדוליו ומגשיאיו לא יבטח בזה, ויתבונן בעצמו במה שהורשה אם הוא ראוי לכך אם לאו, ולא עוד אלא אפילו הורשה מפי נביא, והוא שאמרו על אלדד ומידד¹¹⁹; וישארו שני אנשים במחנה¹²⁰, היכן נשתתירו אמרו אין אנו ראויים לגדולה זו, והוא גם כן מה שאמרו הנה אחר כן דרך כלל, אין לך עסק בנסתרות, כלומר שלא יחזיק עצמו לעולם כל כך בשלם עד שירשה עצמו לדבר בדברים העמוקים, ואל יבהל ברוחו להחזיק עצמו בבלתי חסר, כי האלהים בשמים והוא על הארץ על כן יהיו דבריו מעטים.

ומצד אלו הענינים האמתיים בלא ספק סבותי אני ליאש את לבי מהכניס במלאכה הזאת, בדעתי מיעוט ערכי בחכמת התלמוד, אשר ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים והעלם עומק ענינה ממני, עד שידעתי בעצמי שאני חסרון לא יוכל להמנות אף בכלל התלמידים, כל שכן להושיב עצמי בין נגידים ראשי הגדוד הראויים לשלוח יד לחבר ספרים ולפרסם חכמתם לנצחים לבאים אחריהם, המלמדים להועיל נצח סלה ועד, לדרוש במופלא ולחקור במכוסה ולהתעסק בנסתרות, וכל שכן בהזכיר שמי על ספר, שזה הענין, ר"ל חבורי הספרים הוא תכלית אחרון לכל שלם, לא יאות רק למיוחדים בדורם בחכמה ובמנין, ומהדרים בהדר שיבה ותפארת הזקנים, כל שכן בהצטרף עם עניני מאמר הנזכר הרבה מן הענינים אשר רמזנו בביאור אלו הפסוקים, ביאור אחר ביאור מעניני הטרדות אשר דלוננו ואשר דמו לנו, הן מטרדות האויבים והמלחמות, הן מטרדות בקשת המותר בלמוד המתילד מהשפיל בזמננו זה מעלת ערך התורה ולומדיה, להיות הדבר ההפכי רדיפת העושר, וההמיה לבקשת גדולות ושררות מדומות לא אמיתיות, וההתרשלות אליה ערב לטבע ומתוק לעינים, כמעט נתקיים מאמר¹²¹ מה לך יוצא ליתרג על שעסקתי בתורה, כי השפלת גדולת העמל בתורה, ושלילת המעלה ממנו מצויר המחשבה, עד שיחשב במה שאינו, יקרא ההגדה כמו שביארנו כענין כביכול כדי להרגו, ובאנו לזמן רמזוהו ע"ה באמרם¹²²; ותהי האמת נעדרת¹²³, מלמד שנעשית האמת עדרים עדרים והלכה לה, וסר מרע משתולל, שכל אדם שיש בו יראת שמים משתולל על הבריות, ר"ל שמחזיקים אותו כמשולל המדות והמעלות.

ואמר אחד מחכמי הדור בנועם שיריו, ראיתי עתה בני האדם יבחרו להם באשר

117 ז ב. 118 כ"כ הרמב"ם בס"ד סנהדרין ה"טו. 119 סנהדרין יז א.

120 במדבר יא כו. 121 ויקרא רבה פ"ב א, י"ג ח"ב רמז תרנט. 122 סנהדרין

לעלו נשמת הרב אליעזר ישראל

בד אורי ה"י אורבאך
גלביע כיט שבט תשכ"ד

בית הבחירה

אוי להם ואשרי לנשותיהם, ומי יתן והיה לבבם זה ולא יוסיפו לדאבה עוד, אבל בשוט לשון יכו עוד יוסיפו סרה לאמר, מי תוא זה שמראה גדולתו בפנינו, ומה האדם שיבא אחרי הקוצרים את אשר כבר עשוהו וכבר נשלם הכל, עד שתגרע עוד כל ידיעה בתוספת כבתסרון, ואין עוד מלבד מה שכבר נאמר, ולא יתראה עוד מתראה להדריך או להועיל רק לגאווה ולעזות מצח.

ואם אחת מכל אלו תספיק לשום אדם כל בעל הלשון, מה גם עתה בהצטרף רובן או כלן על לשון עלג ערל לב וערל שפתים, כמוני היום איש בער לא ידע וכסיל לא יבין. אבל נשענתי ברוב אלו הסבות במה שרמונו בבקשת דוד עליהם עזר אלהי לעזרו, מאלו הסבות כמו שביארנו בכלם זה אחר זה, והתאמצו לעלות במרכבת המעלה הזאת עם ראיות מעוט ערכה לעיני בני עמו, ולא אחוש בלשוש עין כל מקנא לעמוס עלי על זה משא גאווה ועז מצח ביחס עצמנו כמחבר או כמחזק, וכל שכן בהתראות כחולק לפעמים על קצת דברי קדמוננו, מפני שכבר נתפשט הענין לומר כן על ארזי הלבנון עמודי התורה אשר אם נמנעו מהפיק רצונם לתלונתם כבר התנצלנו עדיה מכל וכל ונשארו משוללים מכל חכמה, ובפרט מחכמת התלמוד באשר היא חכמה מיוחדת לעם הסגולה, עם היות עניניה עוברי בעמק המבוכה ולחיצת ההבנה. ומי לנו גדול מרבינו הקדוש אשר נאמר עליו¹²⁴ בהתחדש מאתו הוראה מחדשת, חברו עליו אחיו ובית אביו אמרו לו דבר שאבותיך ואבות אבותיך נהגו בו אסור אתה תנהג בו התר, עד שהביא להם מקרה זה¹²⁵, וכתת את נתש הנחשת אשר עשה משה, אפשר בא אסא ולא בערו בא יהושפט ולא בערו ובא חזקיהו ובערו והלא כל ע"ז שבעולם אסא ויהושפט בערום, אלא מקום הניחו לו אבותיו להתגדר בו, אף אני מקום הניחו לי אבותי להתגדר בו, רצה בזה שלא היה זה לחסרון אסא ויהושפט אבל שלא ראו לפי דורם היותם צריכים לכך, ומה שראו לתקנו לפי מה שהכירו בצורך הזמן לפי ענין אנשי הדור כבר עשוהו, ואם כן אין מעשה האחרונים השלמת ענין הראשונים, שלא היה ענין הראשונים צריך השלמה לפי דורם, ואלו היה ענין הראשונים צריך תקון מצד חסרונם לא היה נשלם במעשה האחרונים, שאין החסר מתקן מעשה השלם, ואין ספק על היות הראשונים קודמים גם במעלה לאחרונים. כבר אמרו ז"ל¹²⁶ לבן של ראשונים כפתחו של אולם ושל אחרונים כמחט סדקית, וכן אמרו¹²⁷ אם הראשונים בני מלאכים אנו בני אנשים, ואם ראשונים בני אנשים אנו בני חמורים, ולא כחמורו של ר' חנינא בן דוסא ולא כחמורו של ר' פנחס בן יאיר. ואם אמרו כן על עצמם עם מה שנודע משלמות ענינם מה יהיה משפט המאמר באחרונים. אבל הם בודאי לא החסירו דבר היה ביד האחרונים לתקנו מצד עצמו, אבל כל מעשי האחרונים דור אחר דור הוא לפי מה שראו לצורך אנשי דורם, כי ענין הדורות משתנה תמיד הן טוב הן מוטב הן בטכסיסי תלמוד הן בשאר ענינים, ולזה אין ליחס למשתדל או למחבר או למחדש גאווה ועזות, אבל לחריצות והשתדלות וטוב העיון ויושר ההשגחה.

וכבר העידו זה באמרם¹²⁸ על מה שספרנו בענין רבינו הקדוש, מכאן לתלמיד שאמר דבר הלכה שאין מייחיים אותו ואמרי לה אין מזניחין אותו ואמרי לה אין מוזהבין אותו. רצה באמרו מוזהבין אותו שאין מפרישים אותו משמועתו, ר"ל שאין גוערים בו מצד אמרו דבר מחודש הן דרך למוד הן דרך הוראה עד שיבייש לגערותו ויצניע דבריו לפחדו ממנו. ורצה באמרו אין מזניחין אותו שאין ראוי לגנות דבריו לפני אחרים ושלא

צו א. 123 ישעיה נט טו. 124 חולין ו ב. 125 מלכים ב יח ד.
126 עירובין נג א. 127 שבת קיב ב. 128 חולין ז א. 129 מלכים ב ג יט.

בפניו כדי להרחיקם מהם עד שישתכחו דבריו. ורצה באמרו אין מזחיתין אותו שאין מחזיקין אותו כגאה וגבה הלבב, אבל יש לנו לדונו לכף זכות ולקבל דבריו, או להתישב בהן אם הן כדי להתאמין אם לאו, ולא נחלוק עליו מצד הקנתור והקנאה או מדרך הגאווה והנצות. אבל נקבל דבריו או נחלוק עליו בדרך ישרה על צד הוצאת האמת לאור. ועם השעני באלו הסבות וסמכי עליהם לסבול דבת עם על היותי מחזיק עצמי כמחבר ומחוקק במשענותם, עם מה שידעתי שנחלצתי מיראת סרך תורה שלא לשמה וטורח על דרך קבלת פרס כבוד או תועלת המוני, כמו שרמזתי בביאור אלו הפסוקים. ¹³⁰הפירתי כל חוק ועברתי כל גבול לדרוש במופלא ממני.

ואולם הפירתיני בזה גם אחת מכוונות קדמונינו בזה הפסוק, ר"ל עת לעשות לה' וכי, רצו בו שהמשכיל לפי מה שיראה בעין שכלו לפי העת והזמן נתן לו רשות לעבור הגבול הראוי וגם להפר קצת מצות לפי שעה, כמו שחראה באלוהו הקריב בהר הכרמל בעת אסור הבמות, לבעבור עשות שם לה', להכרית עובדי הבעל, להשיב רבים מעון לעבוד את ה' שכם אחד. וכן אלישע אמר ¹³¹וכל עץ טוב תפילו, עם מאמר התורה ¹³²לא תשחית את עצה. וכן בכל המצות יש לנביא רשות להעבירנו עליהם לפי שעה לבד, לפי מה שיראה לפי צורך הזמן, חוץ ממצות עבודה זרה שאין להפר בה דבר לעולם, אפילו בכדי שתחגור בה צפורן, אפילו לפי שעה כמו שיתבאר במקומו ¹³³. ורבותינו ע"ה התירו לשאול שלום חבירו בשם אעפ"י שלא היה בראוי להזכירו בדרכים ובדרך הדיוטות, מפני שיצא לנו עור תועלת בעניני הדת כמו שהתבאר במס' ברכות פרק אחרון ¹³⁴.

וכן בהרבה ענינים כמו שהתבארו בספרי התלמוד איש על מקומו אין צורך עתה בהבאת כלם, אבל שמכל מקום התעוררנו מקצת המאמרים ההם שבכל דור ודור נתנה רשות למעיין ולתלמיד לחדש תבונה בלמוד. הן לעצמו הן ללמדים לפניו, הן לבני דורו הן לבאים אחריו.

אמרו בפירוש בחמישי של גיטין ¹³⁵ על קצת החכמים היה לאסור קריאה בספרי ההגדה בשבת וגם בטלטולם, אחר שלא ניתנו ליכתב, שהרי דברים שבעל פה אי אתה רשאי לאמרם בכתב, והסכימו גדוליהם להתיר, ובאו בטעם היתר זה מזה הפסוק, ר"ל עת לעשות לה' וכי, ר"ל אחר שלא היה הלמוד מצליח בדרך אחרת נתן ליכתב הוא, והוא אמרם ר"ל על זה כיון דלא אפשר עת לעשות לה' הפרו תורתך.

על זאת הכונה התעוררתי אני מנחם בן שלמה לבית מאיר י"א להועיל לעצמי ולחברים מקשיבים לקולי (וכבר התעוררתי בפתיחת פירושי התלמוד אשר לנו להודיע דרך התנצלות הצורך וההכרח אשר הביאני לשלוח יד בביאור ספרי התלמוד אחר כמה פירושים וכמה ביאורים יוצאים מפי סופרים גדולים ונקובי שם אשר צפרנם טובה מכרסינו ואין צורך בכפל הדברים והשיב מה שכבר נאמר אבל שאני מכוין להודיע הנה שגם הסבות ההם בעצמן או קצתן העירונו) לשלוח יד בזה החבור, אשר הכונה בו לכלול בו כונת ספרי התלמוד דרך פסק לבד באין הודעת המחלוקת הקדומה והמשא והמתן הנאמר בו בגמרא, שאין הכונה להודיע הדברים בדרך מחקרם עד שיתברר מזה טעם הפסק וסתירת דבר החולק בו, אבל שידעו בו הדברים דרך עדות, ר"ל במלת עדות דרך קבלה, כמו שרמזנו בביאור הפסוקים אשר הסיבנו את דברינו עליהן, שהדברים הנודעים מדרך קבלה לא מדרך הקש ומחקר יקראו עדות, ולא תמצאני יוצא מגדר התכונה הזאת אשר יעדתי, זולתי בהוראות מחודשות לא נזכר ענינם בספרי התלמוד

בפירוש שראיתי בהזכרתם להעיר המעיין על המקומות אשר מהם יצאו הדברים ההם לבעלי התורות אשר אזכיר, וכן אם יש עליהם חולקים ראיתי להעיר גם כן על ראיותיהם דרך קצרה, הן שתהיה המחלקת ההיא תלויה בידיעת הלכות או שמועות שבמקומות אחרים, הן שהיא תלויה במקום ההוא בעצמו רק שיארע המחלוקת בסבת השתנות פירושים בסוגיא ובלבול סברות בה זה בכה וזה בכה עד שישתנו הפסקים להשתנות הפירושים, וכל כיוצא באלו אני רוצה להעירך מעט על מה שהעיר האחד בזאת הסברה והאחר במתנגדת אליה, ואף גם זאת בקצת ענינים חמורים לא בכלם, אבל מכל מקום מה שבא בספרי התלמוד בפירוש לא אביא המחלוקת הנזכר שם, אבל פסקי הדברים דרך קבלה וגם אם יש חולקים בה אומר כי יש פוסקים בדרך אחרת או שיש פוסקים כפלוני, מבילתי שאביא לשון התלמוד ודרך מחקרו ומשאו ומתנו אבל אמתה הדברים דרך עדות וקבלה, אלא שלפעמים בקצת מקומות חמורים אעיר בביאור אי זו סוגיא דרך קצרה להדריך המתלמד, וזה על צד רחוק ולרוב בלבול שיראה לי משם.

וכבר ידעת בכל מה שחובר עד היום על ספרי התלמוד דרך פסק אין בהם על זה הצד ר"ל הודעת הדברים דרך קבלה לבד, רק ספרי הרב מורה צדק¹³¹, כי כל המחברים עד באו ז"ל דרך פסק כווננו לשני דברים הנהיגו אופני חבוריהם על שניהם, האחד שהם ביררו מכל מסכתא ומסכתא מה שצריך לנו ממנה בזמן הזה והניחו הנשאר ולא הזכירוהו כלל, והשני שסדרו כל ענין וענין כאחד במקום אחד.

המשל בזה, שכתבו הלכות מזוהה והזכירו ביחד מה שנאמר עליה במס' יומא ושאר המסכיות, וכן בכל ההלכות עד שחברו הלכות ק"ש הלכות תפלה, וכן בכל הדברים הצריכים בזה הזמן.

ומהם שעם לכתם בזה הדרך בעצמו לא חששו לסדר כל כך שיכתבו כל הענינים הלכות הלכות, אבל שהם כתבו בחבוריהם מסכת ברכות, ואחר שרוב עניני ק"ש נזכרים שם אלו אירע הענין שיהא אחד מעניני ק"ש מפורז במס' מגילה דרך משל יביאנה במס' ברכות ויאמרו עליה גרסין במס' מגילה ולא ישיבוה במס' מגילה, ויכתבו על הדרך הזה כל המסכיות הכוללות ענינים הצריכים לנו בזה הזמן, וילקטו המפורז ויאספוהו במקום שרוב דיני הענינים ההם נזכרים שם.

וכל אלו המחברים ז"ל כתבו חבוריהם בלשון התלמוד ובזכירת המחלוקת והודעת הספק בטענות וראיות לפעמים.

והרב מורה צדק¹³² בחבורו¹³³ תכונות אחרות, וזה שהוא ע"ה אחז דרך המחברים לכתוב כל דבר ודבר ביחד הלכות הלכות, אבל חדש עליהם לכתוב דבריו דרך קבלה באין הודעת מחלוקת ומשא ומתן. וכן חדש עליהם לכתוב דבריו בלשון המשנה, והוסיף אומץ לכתוב בחבוריו כל עניני התלמוד הן בענינים הצריכים לנו בזה הזמן הן בשאר הענינים, ועל זה הצד כלל בספריו דרך קצרה כל התלמוד, עם כל מה שראה בעין שכלו להוסיף בו מן הירושלמי ומן התוספתא ומשאר המקומות הזרים, עם מה שנתחדש בדברי הגאונים, מאין הודעת מחלוקת ומשא ומתן, ומאין הודעת הדברים ההם אי זהו מקומן, עד שיודע הכל הלכות הלכות בשלמות, חבור כולל ושלם עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע, לפניו לא היה כן מחבורי הגאונים והרבנים חבור מסדר כל הענינים בחכמת התלמוד, איש על דגלו בסדור מתוקן ושלם כמוהו ואחריו לא יהיה כן, עד כמעט היתה הכונה שלא יצטרך עם ספריו ספר מספרי התלמוד או מחבורי הקדמונים, כמו שגלה הרב ז"ל בפתיחת ספריו, ואלו היה זה לא היה מקום לחבר ספר אחריו על זה הדרך, ר"ל דרך

עדות וקבלה, אבל לא ראו חכמי הדורות לעצוב ספרי התלמוד בשום פנים, אבל הסכימה דעת הכל להעלותם על ראש משנתם ולהיותם יסוד ועמוד וכל שאר החבורים כעגסים אליהם, ולא סוף דבר חכמי הדורות השלמים שגם התלמידים בזאת הכונה, וגם ההמון עם מיעוט גרסתם לא תתקרה דעתם בשום ענין יחס לבבם לדעתו, עד יראהו במקום שרשו עם דרכי החקירה בו ואופני החפוש.

וזה שעל דרך ערב לאיש לפי טבעו להשיג ידיעת הדברים מצד החקירה והחפוש, ובחינת עצם הדברים עם הקצה הסותר, יותר מהשיג ידיעתם דרך קבלה לבד, ולזה לא נתקרה דעת כל משכיל עד שיראה מחקר הדברים במקום יסודם, ובצור מחצבתם, וטעם סתירתם, ואריכות מה שיפול בו מן המשא ומתן, ואחרי ראותו מקור הדברים ושרשם ועניני חקירתם יערב להם אחר כן לדעת מה שיעלה מהם דרך פסק, ולהתבונן מתוך המחקר אי זו היא דרך ישרה שיבור לו האדם מן הענין ההוא. וזאת היא השטה אשר תפשונו בפירושי התלמוד אשר לנו, לבאר הסוגיא בשלמות ובלא שום חסרון, ולהאריך בה באריכות כל מה שנאמר בה, ולברור אחר כן דרך פסק מה שראוי לברור ממנה, כמו שהקדמנו בפתיחתנו בהם, וכמו שיראה לכל מעיין בהם.

וזאת השטה גם כן עם היותה נכונה ושלמה ויורדת חדרי בטן, תכבד לרוב בני אדם מצד אריכותה, במה שיפול על הסוגיא מקושיות ותירוצים, ודברי גאונים ורבנים, וכפלו פירושים בסתירת האחד את חברו, ושאר ענינים הדומים לאלו. והנה רצון רוב המתלמדים אשר ראו עינינו בדורינו זה מחברינו ומבני גילנו הוא לשנות ההלכה עם המחקר הנמצא שם בתלמוד, מאין גלגול בלכולי קושיות וחבילי תוספות, אבל שידעו אחר גרסת ההלכה כל העולה ממנה דרך פסק, בכל הדברים שבאו בהלכה ההיא, הן מן הדברים הרגילים, הן מן דברים שאין לעניניהם מקום בזמן הזה, הן במה שהיתה כונת ההלכה מעקרה, הן במה שבא בתוכה על ידי גלגול.

וכאשר רצה התלמיד לאחוז זאת השטה, והחל במסכתא מן המסכיות אשר כיון לדעת עניניה, וכל מה שנכלל בספוריה ובהלכותיה, עם כל מה שבא שם מן החקירה והמשא ומתן, לא מצא לפניו חבור מורה פסק כל הדברים אשר נפלו שם על סדר הגמרא, וזה שרוב החבורים המחברים דרך פסק כמו שכתבנו לא כתבו רק הדברים הצריכים להוראה בזמן הזה, וסוגיית ההלכה כבר הביאה לפעמים דברים מענין פאה או מענין דמאי או מענין סהרות או מענין קרבנות, תגדל תשוקת התלמיד במשנתו לדעתם כשאר הדברים, וזה שתשוקת כל נכסף בידיעה איננה לידיעת מה שיצטרך לו לבד, אבל לידיעת כל מה שיפול תחת סוג הענין או הספר אשר הוא רוצה ללמוד, וכל שכן לרוצה ללמוד על דרך הגמרא כמו שרמזנו, ואעפ"י שכבר יספיקו ספרי הרב ע"ה לידיעת כל הדברים כמו שהקדמנו, התרשלו מזה בהיות להם לטורח הצטרכם לחפש במסכתא אחת או גם בשמועה אחת לפעמים ספר אחר ספר, וזה שמענין החבור ומהפלגת סדורו וגו' מתכונתו כמו שכתבנו בטכסיסי החבורים הקודמים הוא להעתיק הדברים ממקומם המקרי ולהשיבם למקומם הטבעי, כמו שתאמר על דרך משל במס' סוכה, שהכונה ביסוד עניניה הוא לבאר עניני סוכה ולולב וד' מיניו, ובאו שם על ידי גלגול דברים מעניני טומאה וטהרה, ודברים מעניני הקרבנות, ודברים מענין מזוזה וציצית ותפילין ומהרבה דברים כיוצא באלו, והיה משלמות סדורו לבאר במכוון בזאת המסכתא בהלכות סוכה ולולב, ומה שנפל בה מעניני טומאה וטהרה, להעתיקו משם ולהשיבו למקומו הטבעי בספר קרבנות ובספר עבודה, ומה שנפל בו מעניני מזוזה וציצית ותפילין בספר אהבה, וכן בהרבה דברים עד אין קץ, וכן יקרה בכל המסכיות אחת מהנה לא נעדרה, ויקרה מזה הרבה פעמים כן גם

בשטה אחת, כאלו תציע שתהיה הגרסא במס' י"ט דרך משל, ותגיע למה שאמרו שם¹³⁶ עיסת הכלבים בזמן שהרועים אוכלים ממנה חייבת בחלה, ומעריבים בה עירובי חצרות, ומשתתפים בה שתופי מבואות, ומברכין עליה המוציא, ומזמנים עליה, ויוצא בה ידי חובתו בפסח, ונאפת ביי"ט. הנה לפי ענין הסדור יהיה ענין חיוב עיסה זו בחלה יבוקש במקום אחד, וענין מה שמעריבים בה ומשתתפים בה יבוקש במקום שני, ומה שמברכים ומזמנים עליו יבוקש במקום שלישי, ומה שיוצא בה ידי חובתו בפסח יבוקש במקום רביעי, ומה שמותר לאפותה ביי"ט יבוקש במקום חמישי.

וכן על דרך משל אם תציע שתהא הגרסא במס' סוכה, ותגיע למה שאמרו שם¹³⁷ בית שאין לו ד' אמות על ד' אמות פטור מן המזוזה, ומן המעקה, ואינו מיטמא בנגעים, ואינו נחלט בבתי ערי חומה, ואין חוזרין עליה מעורכי המלחמה, ואין מערביין, ואין משתתפין בו, ואין מניחין בו עירוב, ואין עושין אותו עבור בין שתי עירות, ואין האחין השותפין חולקין בו. הנה לפי ענין הסדור, מה שבא הנה מענין מזה יבוקש בספר אהבה, ומה שבא בענין המעקה יבוקש בספר נזיקין, ומה שבא בענין הנגעים יבוקש בספר טהרה, ומה שבא בענין בתי ערי חומה יבוקש בספר זרעים, ומה שבא בענין ערוב ושתוף ועבור יבוקש בספר זמנים ובפרקים נפרדים, ומה שבא בענין חלוקת האחין והשותפין יבוקש בספר קנין, ומה שבא בענין חזרת עורכי מלחמה יבוקש בספר שופטים, וכן תמיד עד אין קץ.

ועל דרך האמת כל זה אינו מעלה ולא מוריד למי שיספיק לו ידיעת עקרי התלמוד דרך קבלה לבד בשכבר ימצאם כלם במקומם כפי הראוי בסדר שלם, אבל מי שירצה על כל פנים להיות למודו על דרך הגמרא כמו שכתבנו ויכוין לברור דרך פסק כל הנאמר בה הנה ישובו לו אלו הענינים לעמל גדול, וכל שכן כשלא ימצא המבוקש כלל, והוא שיקרה זה לפעמים תפול המחשבה על דבר אחד היותו במקום אחד, ואחר החפוש תמצא במקום אחר לא עלה על לב המעיין היותה שם, אלא שבאה שם על ידי גלגול אי זה ענין. כמו שתאמר על דרך משל מה שאמרו¹³⁸ בחכם שכור שלא יורה אפילו אכל תמרים או חלב ונתבלבלה דעתו, והנה יחשוב המעיין למצאה בהלכות דעות לפי הענינים הנכללים שם, והנה ימצאנה בספר עבודה¹³⁹ על ידי גלגול כהנים שתויי יין שאסורים בעבודה, אעפ"י שלא היה ענין זה מעניני ספר עבודה. וכן עניני איסור אונאת דברים בבייש האדם את חבירו בהלכות מכירה¹⁴⁰ על ידי גלגול אונאת ממון, וכן בכמה ענינים לא יודעו רק ליורד לסוף ענין הסדור, מצד חקירתו הענינים על סדר דרכי הגמרא, ויהיה כל זה סבה ללומד על הדרך¹⁴¹ שהוכרנו להתרשל מן החפוש אחר פסקי הדברים, זולתי במכון בספר לבד. כמו שתאמר על דרך משל כשיעבור בעיון מס' פסח ראשון הנה יביאו לפניו הלכות הריא"ף ז"ל מפסח ראשון והלכות חמץ ומצה לרב מורה צדק ושאר החבורים הקדומים, וכן בכל המסכיות אשר לעניניהם מציאות בזה הזמן כבר ישתדל המעיין לעמוד לפניו הספר הכולל מכונת המסכתא היא מספרי הרב ז"ל.

המשל בזה שבעברו בעיון מס' סוטה כבר יעמיד הלכות סוטה לרב ז"ל לפניו, אבל שאר הדברים הנכללים במס' סוטה מענין ספר תורה וברכת כהנים ונשיאות כפים ומניעת הגאווה, לא יטרח בשום פנים לחפש אחר פסק עניניהם ספר אחר ספר, וישאר בגרסתו משולל לגמרי מידיעת הפסקים ההם, ואעפ"י שיש בזה הפסד גדול ממנו, והוא שאחר

136 ביצה כא א. 137 סוכה ג א. 138 כתובות ו ב, עירובין סד א, גזיר לח א.
139 הרמב"ם פ"א ביאת המקדש ה"ג. 140 פט"ו מכירה.

שלא יחוש לידיעת הפסק לא יתעמל לידיעת אמתת הפירוש, אחר שיספיק לו מה שיפרש בו לענין ביאור הסוגיא לתלמידיו.

וכלל אומר לך ומחסדך אל תבז אליו, והוא שכל מי שלא יחוש לידיעת פסק הענין לא יעלה בידו בהרבה מקומות אמתת הפירוש, וגם הוא לא יתעמל בזה, וחי השם הרבה פעמים קרה על סוגית ההלכה והייתי חושב שכונתי בה לביאור אמתי, וכשהייתי מחפש לידיעת הפסק בספרי המחברים הקדמונים בפסקיהם ויותר בספרי הרב ז"ל, אשר היו לי מכוש אחרון וסוף הוראה לכל החבורים המחברים דרך פסק, הייתי מרגיש בעצמי שלא היה ביאור הסוגיא עולה בידי כהוגן, ולולי כי היה זה אריכות רב וכולל ביאור הלכה פרטית ואין זה מענין פתיחה הייתי מראה לך זה עין בעין, אלא שאיני רואה צורך בזה כלל, והוא נראה לעין לכל משכיל בכמה מקומות חדל לספור, עד אשר לא תבחון מעלת חבוריו ופירושו ותכלית שלמותם על דרך האמת, רק למי שישתדל לראות בהם כל ענין וענין על סדר הגמרא אחרי עברו על הסוגיא וראותו מה שנתפרש בה, ואם הוא עמל גדול לא ישוער עד שממנו נולד על זה התרשלות למתלמידים מהביט זולתי במכוון הספר אשר בו ההשתדלות כמו שזכרנו.

ונמצא לפי מה שסדרנו שכל מי שעושה משנתו י"ט ומועד, עד שהוא ראוי לברך כשיתחיל לשנות ברכת שהחיינו, כרוב ההמון בזמננו זה שרוב משנתם היא הלכות כל י"ט בזמנו, עד שיהיה תכלית תשוקתם ידיעת הלכות שופר וסכה ולולב ועינוי יום הכפורים והלכות נר חנוכה ומגלה ופסח ראשון לבד, וישמיעו קולם ויקשקשו בזמנים ההם בענינים הללו כאלו פעמון זהב התלמוד על שולי מעיליהם כל ימי החג, ויקרם בעה והיא כמקרה הנהר השני גיחון, והוא שאמרו בדרש י"י: שאלו לחדקל מפני מה אין קולך הולך, אומר להם פירותי מודיעים אותי. אומרים לגיחון מפני מה קולך הולך, אומר להם ולואי שישמע קולי בכך. והוא ענין עתיר פומבי האמור בתשיעי של בבא בתרא¹⁴², כמו שביארנו במקומו, וכן יקרה לאלו שהוכרנו כל ימי המועד, ומדי עברו, לשונם יחליקון, ויכתירו עצמם במדת השתיקה, אין ספק שלא נצטרך אליהם לחדש תבונה בסדר שאר החבורים, ודי להם באחד מכמה חבורים שנעשו על אלו הדרכים, וגם לפי כונתם לא יועיל להם זה החבור, וזה שכונתם בעת היות העיון בראש השנה במסכתא המיוחדת לזה ר"ל מס' ר"ה לידיעת עניני חקיעת שופר ותפלת ר"ה לבד, וכשיעיין בחבורנו זה במס' ר"ה וימצא שם פסק מענין ערלה ומענין שביעית ומענין נזירים ומענין קדוש החדש ומענין עיבור השנה ושאר דברים גם כן, כבר ימצא שלמידת מה שהוא מכין בו הוא מיעוט מה שנכללהו בזה במסכתא ההיא, וכן מי שירצה בידיעת עקרי התלמוד כלם או קצתם מאין השתדלות בגרסת הגמרא כבר ימצא זה על שלמות אמתי בחבור הרב ז"ל ומה לו עוד לשאר החבורים האחרונים לו ע"ה, ועל כיוצא בזה ראוי לגעור ולומר מה שאמרו ז"ל במס' בבא בתרא¹⁴³ אדגרריתו גרמי יבישי בי אביי אייתו ואכולו בשרא שמינא בי רבא, אבל מי שקבע עתים תמידיים למשנתו בספרי התלמוד כרוב מיעוט השוקדים בזמננו זה, ומכוונתם בודאי לידיעת כל הדברים הבאים שם, הן במכוון הן על ידי גלגול אם תודמן להם ידיעת זה בלא עמל גדול הם בודאי צריכין לזה החבור צורך הכרחי, ויהיה לפי מה שסדרנו ענין זה החבור שדוא יסודר על סדר הגמרא מסכתא אחר מסכתא, וכאשר יחפץ בגרסת אי זו מהן יעמיד לפניו זה החבור ממנה וימצא בו שיכלול דרך פסק ברור כל הבא בסוגיית הגמרא אפילו על ידי גלגול על הסדר אשר התגלגל בגמרא.

ולא סוף דבר במה שיצטרך לגוף הלכה כענין דין או אסור והתר, אלא גם בכל מה

שיסתעף שם מענינים יורו שלמות המדות או מדה אחת בפרט, על הדרך שיפול הענין בסוגיית הגמרא לא אפיל דבר, וגם אם נכתב הענין בכמה מסכיות אני אבאר פסק הענין בכלם דרך קצרה, או אקצר בהם באחד המקומות ואזכיר שכבר בארתיו במקום פלוני, אבל לא אעזבוהו לעולם במקום מן המקומות שלא אזכרוהו, אם על דעת שאבארהו שם, אם על דעת שאומר שכבר ביארתי במקום פלוני או שיתבאר במקום פלוני, או שאקצר בו במקום אחד ואאריך במקום אחר, ואגלה במקום שאקצר בו שבמקום פלוני הרחבתי בו הביאור, או שבמקום פלוני יתרחבו בו הדברים יותר.

וממה שאחדש בזה החבור ברוב מקומות הוא, שאוסיף להביא בספר המכוון לענין אחד מה שנתפזר מן הענין ההוא במקומות אחרים מן התלמוד, ואם כל זה לא אסור מהשיב אותו במקום האחר אשר נכתב בו אעפ"י שנכתב שם דרך גלגול, ואלו נתגלגל הדבר במאה מקומות ולא הזכר במקום המכוון לענין ההוא אני אזכרנו במקום המכוון, אעפ"י שלא נזכר שם בגמרא, ואזכרנו עוד בכל המקומות שנתגלגל שם.

המשל בזה, הנה במס' מגלה לפי המכוון בעניניה כמו שביארנו בפירושו ראו לברא בת עניני קריאה בספר תורה, אבאר דרך פסק הנמצא שם מזה, ואביא שם ענינים נאמרו במס' גיטין¹⁴⁴ מעניני קריאת ספר תורה בכהן ולוי, וענינים נאמרו במסכת ר"ה¹⁴⁵ בסדר קריאת פרשת האזינו, וענינים נאמרו במס' מנחות¹⁴⁶ בקריאת ח' פסוקים האחרונים שבתורה, וענינים נאמרו במס' יומא¹⁴⁷ בענין הוצאת ספר תורה אחר ספר תורה לאדם אחד, וענינים נאמרו במס' סוטה¹⁴⁸ בענין התחלת הקורא בתורה איך ראוי להמתין עד שיכלה אמן מפי הצבור, וענינים נאמרו בתלמוד המערב בענין אם הקורא עצמו רשאי לתרגם אם לאו, ודברים אחרים נאמרו שם, וענינים נאמרו בתוספתא מענין קריאת שליה צבור עצמו, וסדר ישיבת העם בבית הכנסת, ושאר דברים, ולא אמנע מזה מהביא מה שנאמר מזה במסכת סוטה במקומו בסוטה, וכן בכלם איש על מקומו, וארמוז עליהן במקומן שכבר כתבתי במסכת מגלה, ואכתוב עליהם במסכת מגלה שדבר זה התבאר במסכתא פלונית ודבר זה בתוספתא ודבר זה בתלמוד המערב, וכן אכתוב במה שיצא לנו מדברי הגאונים שהגאונים כתבו דבר זה, עד שידע המעיין בחבורי זה מה שיצא לו מן המסכתא אשר נכיון בביאור עניניה, ומה שיצא לנו באותו ענין ממסכתא אחרת, אי מתלמוד המערב ומן התוספתא, ומה שיצא לנו מן הגאונים, וכן ברוב המקומות לא בכלם, וזה שהדברים שאני מגלגלם הנה אינם מכוונים במקומם רק על ידי גלגול, ואני משיבם למקומם הראוי להם על הדרך שהזכרתי, אבל אותם שיש להם שורש ועקר במקומם אעפ"י שראוי להביאם הנה על ידי גלגול מה שיתבאר שם לא אטרח לכתבם בארוכה, אלא במקומם על הדרך שיתבאר למעיין החכם אשר עיניו בראשו, וארמוז גם כן הדבר שהוא ברור בלא מחלוקת, ואודיע גם כן בקצת דברים שיש בפסק שלהן מחלוקת בין הגאונים, ואודיע מה שיראה לי לפסוק בהם, ובוה החלק אודיע קצת ראיותיהם בדרך קצרה עם ראיות החולקים עליהם, אחר שלא התבאר הענין בפירוש בתלמוד, וכל שכן בדברים אשר ארכו המחלוקות בהם בין המפרשים ונתבלבלו בהם הדיעות, הן בהוראה נכללת בסוגיא היא בעצמה רק שיפול המחלוקת ביניהם מצד ביאורה, הן שלא תהא ההוראה נזכרת בתלמוד רק שיפול בה מחלוקת על ידי סבה ויתבלבלו בעניניה בהבאת ראיות זה בכה וזה בכה, שכל אלו הדברים אשר הזכרנו הם ממה שיערב למעיין ולכל מבקש למצוא דברי חפץ בדעתו הדברים מהיכן יוצאין, עד שאם ייטב הענין בעיניו יקבלנו, ואם אין אחר שנודע לו מקומו יחפש אחר הענין ואחר באוריו עד שתתקרב דעתו

144 דף נט.

145 לא א.

146 ל א.

147 סט ב.

148 לט ב.

ממנו, שאם אגלגל דברים שבמקומות אחרים במסכתא אשר אכזין בביאור עניניה בהעלם מקומן ומקום מוצאן יחשוב עלי המעיין אחר שלא יראה הענין ההוא במסכתא אשר לפניו שיהיה הענין ההוא מדברי אי זה חכם וימצא פתח לחלוק בו, אחר חשבו שלא יהיה נכתב בתלמוד, או ההפך, ר"ל שיחשוב במה שימצא שם מדברי אי זה גאון או אי זה חכם שיהיה נכתב כן בעצם התלמוד, ושאינ מקום לחלק בו בשום פנים ולא להרהר אחריו כלל, ויסבול לפעמים בהעלם זה ממנו מה שלא יסבלו אם ידע האמת. וכן במה שאודיעהו שהוא מחלוקת בין המפרשים בהוראת מחדשת לא הזכרה בתלמוד יבין לדבר ההוא אם לא ידע מעט מה שהעיר בעלי הסברא ההיא לאמרה. וכן ראיתי בזה גם כן תועלת, שאם יקרה לפעמים שיצטרך התלמיד להתבודד בענין אחד לצורך אי זה ענין בא לידו ולבא עד תכלית ביאורו, או על ידי מבוכות יולדו לו בענין ההוא וירצה לעיין במקום שרשו הענין המבוקש לו והחקירה הנמצאת בו, ראוי שיבין מזה בכל הדברים שידבר בהם בענין ההוא, אי זה מהן ימצא במסכתא נכזין בביאור עניניה, ואי זה מהן ימצא במסכתא אחרת, ואי זה מהן תלמוד המערכ, ואי זה מהן בתוספתא, ואי זה מדברי הגאון.

ומאלו הצדדים היתה כונתי במה שהזכרתי לרמז בכל הדברים הבאים ממקום אחר מקום שרשם וארץ מולדתם, זולתי לפעמים שאביא הרבה ענינים דרך הצעה להוסיף בביאור מה שיבא במסכתא הזאת, אשר אכזין בביאור עניניה כדי להטעים לפה מה שבא הנה על ידי גלגול, מבלי שאזכיר בענין בזה המקום שהתבאר בו הענין שאגלגל בו, אחר שלא אביאנו להודיע עצם הענין אבל להצעה ומבוא להבנת מה שנאמר הנה.

המשל בזה, כשאבאר מסכת ברכות, ואגיע בפרק אין עומדין הנה נאמר שם ¹⁴⁹ על ידי גלגול: מערים אדם על תבואתו ומכניסה במוץ שלה כדי שתהא בהמתו אוכלת ופטורה מן המעשר. ואולי אם אביא ענין זה לבד לא יובן הענין על אמתתו, וכן האמת למי שלא ידע שרש הענין ועקרו, ואחר שכן צריך אני להודיע דרך הצעה שאין התבואה חייבת מן התורה במעשר עד שתעשה דגן, ר"ל שיתמרח ושתראה פני הבית, ואם מרחו ולא הכניסה דרך פני הבית אלא דרך גגים, או שהכניסו דרך הפתח ולא נמרת, אינו חייב מן התורה במעשר, אלא שחכמים גזרו שלא לאכול אדם ממנו אכילת קבע, אבל באכילת עראי לא גזרו, ואסור להערים בכך, ר"ל שיכניסנה בלא מירוח כדי שתפטר ממעשר ושיאכל ממנה אכילת עראי, אבל לענין אכילת בהמה הואיל וכל אכילתה חשובה עראי ואין דין מעשר לבהמה מן התורה אפילו בתבואה שנורעה או נקחה לאדם אף הוא מותר להערים, ואצרך על זה שזה הענין הוא שאמרו מערים אדם על תבואתו, ואינו ממרחם אחר דישה, אלא שמכניסה במוץ שלה שלא תתחייב במעשר כדי שיאכיל ממנה את בהמתו.

וכן דעתי בהרבה מקומות כמו שיכיר המעיין בו סמוך למשנתנו, מבלי שאזכיר בזה המקום שהתבאר בו מה שאוסיף להביא בזה, אחר שהכונה בזה התוספת אינה מכוונת לעצמה רק להיות הצעה לזולתה, ר"ל למה שבא הנה, אבל בכל הדברים שאגלגל באחד המקומות משאר המסכיות לכונת הודעת עצמם אזכיר המקום שהתבאר בו כן.

וכשיראה אותי המעיין כותב דבר אחד דרך פסק מבלי שאזכיר שהוא יוצא ממקום פלוני, ידע ויבין שהוא גזכר באותה המסכתא אשר יעיין בה, ובאותו הפרק בעצמו שאני מסדר עניניו, ובאותה שמועה בעצמה לא יוקדם המתאחר ולא יתאחר המוקדם, זולתי לפעמים לסדר הענין, ואף גם זאת בדברים הסמוכים זה לזה, ושהם נאמרים בסוגיא הזאת בעצמה תבאה על המשנה המפורשת בסמוך לה, ואם לא ימצא הדבר בביאור שם

וירצה על כל פנים להתבודד על הענין ההוא ולחקר עניניו, יחזר על כל צדדיו בביאור ההלכה אשר הזכרתי בה הענין ההוא, ובמה שנאמר בה בפירושינו בפירושים אחרים, עד ימצא מקום לדבר ההוא מתוך ההלכה, וברוב החפוש ימצאנו, ואם פשפש ולא מצא יבין שהוא דבר חדשתו בביאור הסוגיא, והריני מגלה לו דרך זה כדי ליתן לו פתחון פה לחלוק ושלל יחשדני כאומר קבלו דעתי.

ונמצא לפי המסודר עד הנה, שכל הדברים הבאים בכל מסכתא ומסכתא, הן מן המכותן בה, הן מן הבאים במקרה ועל ידי גלגול, יתבארו למעיין בזה החבור על סדר הגמרא, ויתברר לו ממנו מה שהוא כן לדברי הכל, ומה שיפול בו מחלוקת בין המפרשים והפוסקים, ומה שיתבאר ממנו במקומות אחרים מן התלמוד, וה שיתבאר ממנו בתלמוד המערב, ומה שיתבאר ממנו בתוספתא, ומה שיתבאר ממנו בדברי הגאונים, ומה שיצא לנו מדרך ביאור הסוגיא, ומה שיראה לנו לפעמים מצד הראיה, או לפעמים מצד הסברא, הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל, ויתגלה ממנה פסק כל העינים שיבאו בסוגית משנתנו על הדרכים שהזכרנו, עד שימצא ממנו לפניו בכל מסכתא ומסכתא שולחן ערוך בפסק כל מה שנאמר בה, מבלי שיצטרך לחפש דבר הנה והנה בשום ענין הנזכר שם.

וממה שאני משלים עוד בתכונת זה החבור, ממה שמצאתי רוב החבורים חסרים ממנו, הוא שלא תבוא בו מלה צריכה ביאור שלא אסמוך לה ביאורה בצדה, אם שאכתוב המלה וביאורה, אם שאניח המלה ואכתוב המובן ממנה. המשל בזה, הנה בהגיעי בפרק כיצד מברכין בע"ה, ואכוין לפסוק ענין אמרם¹⁰¹ על המלח ועל הזמית מברך שהכל, ומלת זמית ענינה מרק שנקרש, או שאניח מלת זמית מכל וכל ואכתוב על המלח ועל המרק שנקרש מברך שהכל, לא ימלט בכל החבור אחד מאלו הדרכים עד שתתבאר למעיין כל מלה וזה שתבא בזה החבור, עד שלא יצטרך לשאול על מלה פלונית מה היא ענינה או ביאורה.

וממה שאני צריך להודיע עוד הוא שאני מכוין להיות חבור המשנה לרכינו הקדוש יסוד זה הוא החבור ועקרו, וזה שכבר הקדמנו בפתיחת פירושי התלמוד על רבינו הקדוש נ"ע, שלא נתחבר מעולם חבור מפורסם בחכמת התלמוד עד בואו, וראה בטעם סדורו לחלק כל דרכי התורה ומצותיה בששה סדרים, כמו שביארנו כונת סידורו שם, ואחריו התחברו בביאור דבריו ספרים הרבה ובפרט ספרי התלמוד, אלא שהוסיפו להם מה שנתגלגל להם בדבריהם על ידי אי זו סבה, עם מה שנתחדש להם על ידי מעשים נולדים ומתחדשים, וחברו מזה ספריהם באריכות דברים ובבלבול הסדר הכל כמו שכתבנו שם, והיתה כונתי בזה החבור להיות המשנה עקר הלמוד וסוג לענין אשר ארצה לבארו, ויהיו העינים אשר יבאו תחתיה בגמרא במינים או באישים אליה, ועל זה הצד אבאר המשניות אחת לאחת ביאור מספיק דרך פירוש, ובהזכרת כל עיניהם והמחלוקת והמשא והמתן הנזכר בהן, ואחר הביאור אני מודיע בכל אחת מהן פסק הענין הנזכר בה על זה הדרך, שאם היא שנויה בסתם אני מודיע אם היא נשנית כהלכה אם לאו, ואם היא נשנית דרך מחלוקת אגלה בה בסוף הביאור שהלכה כפלוני, או שהיא הלכה על תנאים ידועים שלא נתפרשו במשנה, אם שאודיעם לפעמים בביאור המשנה, אם שאומר עליהם שאבארם במה שאביא תחתיה מן הדברים שנוכרו בגמרא.

ואחר שאשלים ביאור המשנה ופסק שבה אומר שהדברים שנכנסו תחתיה בגמרא ממה שלא נכלל בביאור המשנה אלו הן, ואכתוב דרך פסק בירור כל מה שיבא עליה בגמ' הן מן המכותן ביסוד המסכתא הן ממה שיבא דרך גלגול ודרך מקרה על הדרך שהזכרנו, ובהשלימי מה שיפול תחת פסק בסוגיא ההיא אשוב לבאר המשנה השנית, וכאשר אשלים

ביאורה גם כן אכתוב מה שנכלל תחתיה בסוגית הגמרא, וכן בכלל חוברות אשה אל אחותה, ואעשה כן בכל המסכיות על זה הדרך בעוד שדי עמדי. ויהיה שרש זה החבור ביאור המשנה וענפיו, והודעה בקצור מה שנכנס תחתיה בגמרא במסכתא ההיא בעצמה, ומה שנוסף על עניניה במקומות אחרים, עם מה שנתחדש עוד בענין ההוא בימי הגאונים ואחרונייהם.

ואסדר בזה החבור גם כן לגלות בראש כל סדר כונת הסדר, ובראש כל מסכתא כונת המסכתא, וסדר פרקיה, ועל כמה חלקים יחלקו עניניה, וכן בראש כל פרק כונת הפרק וחלקיו, ובכל משנה ומשנה כונתה גם כן.

ולהיות רוב חבורי זה כולל דברים נבררים באין תערובת קושיא ותירוץ ומשא ומתן, עד שלא אצא מגדר זאת התכונה זולתי בהוראות מחדשות לא הוזכרו בפירוש בתלמוד כמו שהקדמנו, אבל כל מה שיכללוהו ספרי התלמוד אכזבין בהודעת אמתת הדברים ההם דרך ¹⁵⁰ ר"ל דרך קבלה, כמו שביארנו בענין עבדך אני הבינני ואדעה עדותיך, עם מה שידעת בדברי רבותינו שקראו מסכת עדיות על זה הצד בחיראתא, ר"ל להיות הענינים הנכללים בו דברים מקובלים מפי מומחים דרך קבלה ועדות, ודברים נבחרים באין מאמר מצטרף בהם ממיני המבוכות והמחלוקות והמשא ומתן, קראתי על זה הצד שם החבור הזה בית הבחירה, ¹⁵⁰.

ואחל החבור הזה במסכת ברכות, בשכבר נתפשט המנהג להעתיק עניניה ממקומם, ר"ל מסדר זרעים, והתחברים עם סדר מועד, וגם שם כבוד תנחל ותשב ראש כמלך בגדוד, והסבה באלו הדברים אמנם צריך שתדענה בטרם נחל לדבר דרך הקדמה לידיעת כללי הספר, והוא שמצד שלא הורגל הלמוד רק בג' הסדרים, ר"ל מועד נשים נזיקין, ונעובו השלשה האחרונים, ר"ל קדשים טהרות זרעים, עזיבה מוחלטת רק לאחר מעיר ושנים ממשפחה, למיעוט צרך ידיעתם באלו הזמנים ולרוב עומק עניניהם. מזה הצד ראו בימי הגאונים להעתיק משאר הסדרים מסכיות ידועות להיות ידיעתם הכרחית כשאר המסכיות שבג' הסדרים הרגילים בלימוד, ואולי יותר מהרבה מהן, והן מסכת ברכות מסדר זרעים וטהרות בסדר מועד, ומסכת חולין מסדר קדשים וטהרות גם כן בסדר מועד, ומסכת נדה מסדר טהרות וטהרות בסדר נשים, וכן נתחדש בימי הגאונים סדור המסכיות באלו הג' סדרים, וזה שרבינו הקדוש ע"ה חלק כל מיני התלמוד לו' חלקים גדולים, וסדר הסדרים והמסכיות על הדרך אשר אומר.

אמנם הסדרים, זרעים מועד נשים נזיקין קדשים טהרות כמו שדרשו ז"ל בפסוק ¹⁵¹ והיה אמונת עתיך חסן ישועות, כמו שהתבאר בתלמוד ¹⁵², אם שסדרם כן על דרך מקרה, אם שהיה לו טעם בסדורם על הדרך אשר ביאר הרב מורה צדק ¹⁵³ בפתיחתו לביאור המשנה, אם לסבה אחרת.

וביאר בסדר זרעים כל הדברים הצריכים לידע בעניני התבואות ושאר הזרעים ומיני המאכלים, ובסדר מועד ¹⁵⁴ עניני כל הדברים הנאמרים בעסקי הנשים ובמיני הנדרים, ובסדר נזיקין עניני כל הדינים ודברים המסורים לדיינים, ובסדר קדשים עניני הקרבנות ודין אימוריהן ודיני המנחות ועניני כל הדברים האמורים במקדש וקדשיו, ובסדר טהרות כל עניני טומאה וטהרה, ולמיעוט ההרגל בג' הסדרים אשר זכרנו, ר"ל זרעים קדשים טהרות, נשתנה הסדר בימי הגאונים להיות הג' האחרים ר"ל מועד נשים נזיקין יושבים ראשונה עם ג' המסכיות הנלוות אליהן משאר הסדרים, ודגל מחנה סדר זרעים יחנה עם השנים הנשארים באחרונה, ר"ל זרעים קדשים טהרות.

¹⁵⁰ כאן חסר "עדות". ¹⁵⁰ עד כאן נדפס בדפוס ליוורנו, עיין במבוא. ¹⁵¹ ישע' לג ו. ¹⁵² שבת לא א. ¹⁵³ הרמב"ם. ¹⁵⁴ כאן חסר וצריך להוסיף "עניני המועדים, ובסדר נשים".

ואמנם מה שנשתנה בסדר המסכיות באלו השלשה הוא, שרבינו הקדוש ע"ה סדר המסכיות בכל ששת הסדרים על הדרך אשר אזכיר. בסדר זרעים, ברכות פאה דמאי כלאים שביעית תרומות מעשרות מעשר שני חלה ערלה בכורים, הכל י"א מסכיות. וסדר בסדר מועד המסכיות על זה הסדר, שבת עירובין פסחים שקלים יומא סוכה ביצה ראש שנה תענית מגלה מועד קטן חגיגה, הכל י"ב מסכיות, בהתחשב פסחים כמסכתא אחת. וסדר בסדר נשים המסכיות על זה הסדר, יבמות כתובות נדרים גיטין סוטה קידושין, הכל ז' מסכיות. וסדר המסכיות שבסדר גזיקין כן, בכא קמא בבא מציעא בבא בתרא סנהדרין מכות שבועות עדויות ע"ז אבות הוריות, הכל עשר מסכיות, ולא נחשבו כי אם ח' להיות תלתא בבי נחשבים במסכתא אחת. והמסכיות שבסדר קדשים על זה הסדר, זבחים מנחות חולין בכורות ערכין תמורה כריתות מעילה תמיד מדות קנים, הכל י"א מסכיות. והמסכיות שבסדר טהרות על זה הסדר, כלים אהלות נגעים פרה טהרות מקואות נדה מכשירין זבין טבול יום ידים עוקצין, הכל י"ב מסכיות.

זהו סדרו ע"ה, אם שישדר על דרך מקרה, אם שהיה לו טעם יחייב אצלו להיות אופני הסדר על זאת התכונה על הדרך שהזכיר הרב מורה צדק, אם לסבה אחרת גם כן שאפשר לומר בקצתם אולי בכלם. וגם לי נראה טעם כללי בסדרו ע"ה. והוא שהיתה כונתו להתחיל בענין החמור שבסדר, ברכות בסדר זרעים, ושבת בסדר מועד, ויבמות בסדר נשים, ותלתא בבי בסדר גזיקין, וזבחים בסדר קדשים, וכלים בסדר טהרות, או אולי לסבה אחרת לא נודעה לנו. ואחריו ז"ל נשאר סדר ג' הסדרים האחרונים ר"ל זרעים קדשים טהרות על מתכונתו לא נשתנה בהם דבר, רק ראיתי שהעתיקו ג' המסכיות אשר הזכרנו ממקומם להביאם אל גנוי שאר הסדרים על הדרך שהזכרנו, אבל סדר הג' סדרים אשר הורגלנו בלמודם נשתנה בכולם על הרוב. והיה הסדר בסדר מועד, ברכות תענית מגלה חגיגה יום טוב מועד קטן ראש שנה יומא סוכה פסחים שקלים שבת עירובין חולין הכל י"ד מסכיות, עם שני המסכיות אשר נוספו בו ר"ל ברכות וחולין. והיה הסדר בסדר נשים, קדושין כתובות גיטין יבמות סוטה נזיר נדרים נדה, הכל ח' מסכיות, עם המסכתא הנוספת ר"ל מסכת נדה. והיה הסדר בסדר גזיקין—סנהדרין מכות שבועות ע"ז הוריות אבות עדויות תלתא בבי, הכל עשר מסכיות, וסך כלן ל"ב, סימן להם בל"ב נבון תנוח חכמה¹⁵⁵. ואחר הגאונים חדרשו האחרונים עוד בזה לחלק מסכת פסחים לב' חלקים, בראשון קראוהו פסח ראשון, בשני קראו לו פסח שני. והעתיקו פרק ערבי פסחים מסוף המסכתא וכללוהו עם החלק הראשון בסופו ר"ל מסכת פסח ראשון, ושב המסכיות לשלשים ושלש סימן להם ג"ל עיני ואביטה נפלאות מתורתך¹⁵⁶.

ואולם סדר רבנו הקדוש כבר האריך הרב מורה צדק¹⁵⁷ על טעם סדרו לפי הנראה בעין שכלו, עליו אין להוסיף, ואף אנו הוספנו טעם אחר כמו שכתבנו. ואולם טעם הסדר הנזכר באחרונה והוא הסדר אשר בידינו היום על פי קבלתנו ועל פי הספרים המדויקים לא ראיתי עד הנה מי שהתעורר לבאר בכל מסכתא ומסכתא כונת קביעותה אחר המסכתא הקודמת לה, ומתוך כך ראיתי לצרף הנה יחד טעם כלם לדעת.

והוא אצלי שהיה הענין להתחיל במסכת ברכות לסכות כפולות, האחת להיותה ראשונה בסדר הקודם לרבינו הקדוש, כמו שכתבנו היותה מונחת בסדר זרעים שהוא הסדר הקודם וראשונה לשאר המסכיות שבו. והשנית להיות המסכתא היא באה להעיר על ענינים נכבדים מפנות האמונה ביחוד השם, ולהתפלל לפניו ולהודות לו ולברכו, זה ענין ראוי להקדימו, ולחנך האדם מקטנותו להיות גדולו על זאת התכונה. והשלישית

להיות המסכת סובבת על ענינים תמידיים לא יסור חיובם מן האדם רק שעות במספר, לא יום שלם בשום פנים, והיה בראוי להקדים ענין כזה על כל שאר הענינים, והרביעית על דמיון סתם דבריך יאיר¹⁵⁸, להתחיל בברכה, ישליו אוהלים¹⁵⁹ לשוקדים בהם, וגם ברכות יעטה מורה¹⁶⁰. וסמכו אליה מסכת תענית להיות גם היא מבארת דרכי התפלה כמוה בהרבה זמנים, כענין זמן עצירת גשמים וזמן הצרות והתעניות, וכבר ידעת שעקר הכונה בתעניות הוא התשובה ורוב התפלה, אשר הותחל ענינה במסכת ברכות, וסמכו אליה אחר זה מסכת מגלה מצד שהתבארו בה קריאות של ספר תורה שבכל השנה, ובכללם קריאה שבתעניות ומעמדות שהתחבר ענינם במסכת תענית, ואחר זה התחיל במסכת חגיגה, וזה שעקר הכונה בסדר מועד הוא לבאר עניני המועדות והזמנים הבאים לעתים קבועים, כמו שנרמז במלת עתך, ושם מועד מונח עליו לזאת הסבה גם כן, והיה בראוי קודם שיכנסו הענינים ההם בגדר הלמוד ובסדרו לבאר הדברים הכלליים לכל יום טוב והם מסכת חגיגה וביצה, והיה ראוי להקדים חגיגה לביצה למעלת קרבנות הקדש, וסמכו מטעם זה מסכת ביצה למסכת חגיגה, וכן מטעם זה גם כן סמכו למסכת ביצה מסכת מועד קטן שענינו גם כן כלליים, אלא שנתאחר להם מצד שאין ענינו כוללים רק שנים מן הימים טובים והם פסח וסוכות, ששאר החגים אין בהם חול בנתיים, ואחר השלים הביאור בענינים הכלליים יחייב הסדר להתחיל בביאור המועדות הפרטיים, ויתחיל בראש השנה על משענת הלשון השגור לבני אדם לקרותו ראש לכל עניני השנה, ויסדרם אחר זה רצופים בסדר באם זה אחר זה, ראש השנה ואחריו יומא ואחריו סכה ואחריו פסחים ואחריו נשלמו החגים, וידוע היות בכלם קרבנות צבור שהם באים עם השקלים עם היות השקלים גם כן נגבים מזמן לזמן, וכן עם היות ענין התמידים רמז בפסח שני, באה אחריה מסכת שקלים, ולהיות בכל החגים דמיון בענין השבת, הן באיסור רוב מלאכות הן בשאר ענינים, עם היות השבת גם כן בא לעתים ונכלל במלת עתך, באה אחר אלו מסכת שבת, ואחריו מסכת ערובין להיות ענינו כלם על יסוד אסור הוצאה בשבת, ואחריו נשלם הכל קבעו אחרונה מסכת חולין שהועתקה ממקומה, ולא רצו להניחה באמצע הסדר שלא לבלבל הסדר, ואמנם למה הונחה בזה הסדר כלל הוא מבואר, וזה אצלי היות עניניה נאותים לחברם על זה הסדר יותר מן האחרים, וזה להיות כל עניני סדר מועד ענינים מונחים על חובת הנהגת האדם בעניני גופו לבד מבלי שיצטרך אחר עמו, אבל עניני סדר נשים על הרוב אין להם מציאות בלתי האיש והאשה והעדים, וכן עניני סדר נזיקין על הרוב אין להם מציאות בלתי חובע ונתבע ועדים ודיינים, אבל אלו הענינים כלם מסורים ליחיד בכל עניני הנהגתו בדברים הדתיים, מאין צורך להצטרפות אחר עמו, וזלתי בפרטי קצת הדברים.

ואמנם סדור המסכיות שבסדר נשים היה בראוי להקדים מסכת קדושין שהם קודמים בענין האישות, ואחריו כתובות להיות ענין הכתובה תכוף לענין הקידושין, ואחר שנשלם ענין האישות החל בענין הפירוד הבא אחריו והוא ענין מסכת גיטין, ואחר שביאר הפירוד הבא עם החיים התחיל בביאור הפירוד או הדבוק הבא בסבת המות בענין חליצה ויבום והוא ענין מסכת יבמות, ואחר השלימו גם ענין הפירוד יתחיל בביאור ענין הדברים שהם סבת הפירוד לנפרדים בחייהם והוא ענין מסכת סוטה, והתחיל אחריו בביאור מסכת גזיר לסמיכות פרשת גזיר לפרשת סוטה, ולרמז אמרם¹⁶¹ כל הרואה סוטה בקלוקלה יזיר עצמו מן היין, ואל ישיאך לבלבל סדרנו מה שתראה בקצת הספרים¹⁶² במסכת סוטה

158 חזקוני קיט קל. 159 איוב יב ו. 160 תהלים פד ז. 161 סוטה ב א. נזיר ב א. 162 עיין נזיר שם רש"י ד"ה חנא, ובסוטה שם ד"ה מכדי ובתוס' שם ד"ה אידי.

מכדי תנא מנוזר קא סליק ולא תמצא כן בסדר הקודם ולא בזה הסדר, אחר שתראה מה שנכתוב שם בפירושונו ובוה החבור בתחלת סוטה ובתחלת נויר, ואחריו באה מסכת נדרים כמו שידעת שהנזירות והנדר ענין אחד הוא, ואמנם באו שתיהן בסדר נשים להיות חלק גדול בעניניהם נאמר על נדרי הנשים או נזירותן ומה שתבעל יכול להפר בעניניהן או שלא יוכל כמו שהתבאר שם, ואז נשלם הסדר וקבעו בסופו מסכת נדה, ולא הניחו באמצע שלא להפריד הסדר, ואמנם קבעו בזה הסדר להיות כלל עניניה ביאור עניני טומאת הנשים.

ואמנם סדור המסכיות שבסדר גויקין היה בראוי להתחיל במסכת סנהדרין, והוא שבתחלת כל תביעה ובראשית כל מדון יצטרך לחפש ולחזר אחר דיינים יראה תביעותיו בפניהם, והיה בראוי אם כן לבאר ענין הדיינים והנהגתם בכל דין מהדינים הן של ממונות הן של נפשות, וסמכו עליה מסכת מכות לסכת אשר אזכיר, והוא שאחר שהוצרך לבאר במסכת סנהדרין בענין דיני נפשות אי זה יחנק ואי זה ישרף ואי זה יתרג ואי זה יסקל, עם היות ענין מלקות וגלות גרר תחת גדר דיני נפשות היה לו לבאר איזה ילקה ואיזה יגלה לערי מקלט, וכן ממה שהתחיל לבאר במסכת סנהדרין על עד זומם שעושים לו כמה שהוא זמם לעשות ויש דברים שאי אפשר לומר שיעשהו כמה שחשב לעשות באחר, והיתה הכונה לבאר זה בזאת המסכתא כלל אלו הענינים, ר"ל עד זומם וגלות ומלקות במקום אחד, והוא ענין מסכת מכות, ובאה אחריה מסכת שבועות להיות קצת עניניה מסורין לדיינים גם כן להשיב קצת הנתבעים או התובעים בפניהם, והוא ענין שבועות הדיינים וכל הנשבעים וארבעה שומרים, וגם ענין שבועות הדיינים וכל הנשבעים¹⁶³ ושבועות העדות יסתעף אל זה הענין, ואחר השלימו ענין הנהגת הדיינים והענינים המסורים להם והיה מכללם עובד ע"ז, כמו שנכלל בסנהדרין עם שאר הנסקלים הוצרך להודיע עניניה בארוכה, עד שמרוב אריכותם הוצרך לחבר מהם ספר, והוא ענין מסכת ע"ז, ואחר שהשלים הענין בדיינים ובנדונים הוצרך לבאר כשארעה שגגה לדיינים בעצמם איך הם צריכים להתנהג ובאה על זה מסכת תורות, ואחר שהשלים כל זה התחיל במסכת אבות מפני שתחלת דבריה באזהרת הדיינים וצורך השמרם משגיאה, כענין הו מתונים בדין וכו', וכן על שלשה דברים העולם קיים וכו' על הדין וכו', ושאר דברים מהדומים לאלת וסמכו אליה מסכת עדיות להיות בתבנית מסכת אבות בהיותה משניות בלא סוגיא וגמרא, והיותם דברים צחים נאמרים מפי מומתים, ועניניה קבוץ ענינים מפוזרים נאמרים דרך עדות וקבלה, יתעדבו בעניניה ענינים מכמה דברים שונים זה מזה, הכל כענין מסכת אבות, ואחר שהושלמו הביאורים בהנהגת הדיינים בדרישתם ובחקירתם ושאר הנהגותיהם, וענין הנדונים אם בנתבעים על ידי תביעת ממון אם בנתבעים בגופם למיתה או למלקות או לשבועה, הוחל הביאור בגופי הדינים שבממון, והחל תחלה בדיני התביעות הבאות מצד היזק המגיע מזה לזה, אם נזקים הבאים מצד ממון כענין נזקי בהמתו ושאר הנכסים ששמירתן מוטלת עליו, אם נזקים הבאים מצד עצמו כגנבה או בהכאה או בחבלה או בגולה, ובא על זה מסכת בבא קמא, ואחר כן דבר בעניני התביעות הבאות דרך טענה מענין מציאה ופקדון וחקנין וההלואות ודרכי השאלה והשכירות, ובאה על זה מסכת בבא קמא, ואחר כן דבר בעניני התביעות הבאות דרך חזקה בקרקעות, והיזק המגיע לשכנים זה מזה מענין דירתם, וחלוקת קרקעותיהם המשותפים, וחלוקת היורשים, וענין המורשים, ודיני המכירות והקנינים בקרקעות, ובאה על זה מסכת בבא בתרא, ואז נשלמו אלו הסדרים, וזה סבת סדור המסכיות בהם על סדר הנזכר כמו שהקדמנו.

ודע שיש גם כן סדור הפרקים סבה בכל מסכתא ומסכתא לפי שיחייב סדר הדבור בהמשך הדברים. והנה אבאר לך הענין באחת מהן. והוא שכבר ידעת מדברינו על מסכת ברכות שעקר הכונה באה לבאר ד' ענינים על השלמות. האחד לבאר ענין ק"ש. והשני לבאר ענין תפלה. והשלישי לבאר ענין הברכות שאנו חייבים לברכו על כל מה שנקבל הנאה ממנו. והרביעי ענין הברכות שאנו חייבים לברכו על כל מה שיתחדש עלינו הן טוב הן מוטב. ועל ראיית הדברים המיוחדים או ראיית הדברים המופלגים אם בכמות אם באיכות. ובהרבה משאר דברים המבוארים שם ממה שאין לאדם מהם הגעת הנאה. להודות ולהתבונן הגעת הכל מאתו ית'. והנה שהיה לו להתחיל בענין ק"ש על צד היותה ראשונה וקודמת לתפלה. והיה בראוי לדבר תחלה על זמן קריאתה והוא פרק מאימתי. והיה בראוי אחר זה לבאר עניני קריאתה ותכונתה והוא פרק היה קורא. ואחר זה היה בראוי לדבר על הפטור ממנה או על החייב בה והוא פרק מי שמתו. ויתחיל אחר זה בעניני התפלה. וראוי לבאר תחלה ענין הזמן כמו שביארנו בק"ש והוא ענין תפלת השחר. ואחר זה ראוי לבאר תכונת התפלה וסדור עניניה. והוא פרק אין עומדין. ויתחיל אחר זה בביאור ברכת הדברים שתגיע לאדם הנאה מהן וענין הדברים הנאכלים ודומיהם מהנאת שאר החושים והוא ענין פרק כיצד מברכין. וידבר אחר זה על הברכה הבאה אחר קבלת ההנאה במוון התמיד. ר"ל ברכת המזון והוא ענין פרק שלשה שאכלו. ויבאר אחר זה עניני קצת ברכות מתערבות עם ברכת המזון לפעמים. כברכת הבדלה למי שחשך עליו היום והוא על שלחנו בשבת. ושאר ענינים שבסעודה. והוא ענין פרק אלו דברים. ויבאר אחר זה עניני הברכות הבאות על שאר הדברים שאין מהם הגעת הנאה והוא ענין פרק הרואה. עתה ראה איך באו הפרקים לפי המכוון בספר כלם רצופים וסדורים על פי מה שיחייב הסדר למי שידע אופני דברים ארוכים איך ראוי לסדרם. וכן הענין ברוב המסכיות. ואולי בכלם. למי שיתבונן המכוון בביאור כל מסכתא מהם.

וכבר עלה בדעתי להרחיב הביאור בכל פרקי התלמוד מסכתא אחר מסכתא. אלא שנחלצתי מזה להיות בו אריכות רב במיעוט תועלת. אף כי תקל ידיעת זה למי שיתגלה לו כונת הספר וחלקיו על דרך שהודענו זה בראש כל מסכתא ומסכתא מזה החבור. ומזה הצד גם כן נחלצתי ממה שעלה בדעתי לצרף הנה יחד הודעת המכוון בכל המסכיות אחת אל אחת. ואל כמה חלקים יחלקו עניני כל אחת מהן. ובאי זה פרק או פרקים ממנה יתבאר כל חלק ממנה. שזה בודאי תועלת גדולה לכל מבקש להצליח בלמודו ולירד עד תכלית עומק המסכתא. אבל אחר שכבר סדרתי זה בראש כל מסכתא ומסכתא מזה התיבור יהיה צירוף הנה ביחד כפל הדברים. וכבר הגענו לגבול מה שהיתה כונתנו לבארו הנה ולהודיע דרך הקדמה והתנצלות למביטים בנו בעין אהבתם. ירחמנו עושינו עמם. ויגיענו להוציא מחשבתנו לאור ברחמי אמן.

ואחר שהודענו ענין סדור המסכיות וקדימת מסכת ברכות בזמן ובמעלה ובסדר על הדרכים שכבר הזכרנו. נחל הביאור בעניניה על הצדדים אשר הקדמנו זכרם בעזרת הצור ובישועתו אמן אמן סלה.